

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ABD
ORTAÇAĞ BİLİM DALI**

ORTAÇAĞ'DA BİNGÖL BÖLGESİ

YÜKSEKLİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ESRA KALDIK

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDURRAHİM TUFANTOZ

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

Esra Kaldık tarafından hazırlanan "Ortaçağ'da Bingöl Bölgesi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Tufantoz Tarih Anabilim Dalı/ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~	
Başkan : Doç. Dr. Ahmet Nurullah Özdal Tarih Anabilim Dalı/ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~	
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim Tufantoz Tarih Anabilim Dalı / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~	
Üye : Doç. Dr. Abdullah Duman Tarih Anabilim Dalı/ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ ~~onaylamıyorum~~	
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI AnabilimDalı,ÜniversiteAdı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI AnabilimDalı, ÜniversiteAdı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	.....
TezSavunmaTarihi:	07/11/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOCLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN FORMU

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

ESRA KALDIK

Yüksek Lisans Tezi

ESRA KALDIK

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aralık, 2019

ORTAÇAĞ'DA BİNGÖL BÖLGESİ

ÖZET

Bingöl bölgesi genel olarak stratejik ve jeopolitik açıdan önemli güzergâhlara sahiptir. Bölge, hem birçok medeniyete ev sahipliği yapmış hem de bu medeniyetlerin mücadelelerine sahne olmuştur.

Bingöl tarih boyunca Bizans kroniklerinde Asthianene, Ermeni kroniklerinde Hashtank, Ortaçağ kaynaklarında ise Cebel Cûr ve Çapakçur isimlerini almıştır. Tarihi çağlarda Bingöl bölgesi üzerinde hâkimiyet kuran medeniyetler ile ilgili pek bir bilgi olmamasına rağmen Ortaçağ döneminde burası çeşitli etnik kökeni ağırlamıştır. Bunun yanında bölge, jeopolitik konumu dolayısıyla da bir üs olarak kullanılmaktaydı. Bingöl, kültür ve medeniyetle, yörenin ekonomik faaliyetleriyle, geçmişten günümüze dinî yaşamıyla ve tarihî coğrafyasıyla da önemli bir yöredir.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Asthianene, Hashtank, Çapakçur, Cebel Cûr

Sayfa Adedi: 86 + VIII

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Abdurrahim Tufantoz

Master's Thesis
ESRA KALDIK
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
December, 2019

BİNGÖL REGION IN THE MIDDLE AGES

ABSTRACT

The Bingöl region has important strategic and geopolitical routes in general. The region has hosted many civilizations and has witnessed the struggles of these civilizations.

Throughout history, Bingöl has been named Asthianene in Byzantine chronicles, Hashtean in Armenian chronicles, Cebel Cûr and Çapakçur in Medieval sources. Although there is not much information about the civilizations that dominated the Bingöl region in the historical ages, it hosted various ethnic origins. The region was also used as a base due to its geopolitical location. Bingöl is also an important region with its culture and civilization, economic activities of the region, religious life from past to present and its historical geography.

Key Words: Bingöl, Asthen, Hashtean, Çapakçur, Cebel Cûr

Quantity of Page: 86 + VIII

Scientific Director: Dr. Öğretim Üyesi Abdurrahim Tufantoz

ÖNSÖZ

Tarihte çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Bingöl, doğuda Muş, kuzeyde Erzincan ve Erzurum, batıda Tunceli ve Elazığ, güneyde ise Diyarbakır illeri ile komşudur. Bölge konumu bakımından önemli geçiş güzergâhı üzerindedir. Aynı zamanda birçok medeniyetin kültürünü barındırması açısından önemli bir yerdir. Şehrin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte buradaki uygarlıkların faaliyetlerini araştırmaya çalıştık.

Bölgedeki diğer şehirlere göre şehrin geçmişinin daha az biliniyor olmasına karşın tezimizde; Tarih öncesi çağlar, Tarihî çağlar ve özellikle Ortaçağ'da Bingöl bölgesini araştırdık.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tarihî süreçte Bingöl bölgesi için kullanılan yer isimlerinin yanı sıra şehrin yerleşim yerleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Birinci kısımda tarih öncesi ve tarihî çağlarda bölge üzerinde yaşayan uygarlıklar ve bıraktıkları mimarî eserler üzerinde durduk. İkinci kısımda ise en önemli bilgilerin verildiği Ortaçağ döneminde Bingöl bölgesinde hâkimiyet kuran devletleri ve aralarındaki mücadeleleri tarihlerine göre ele aldık. Tezimizin üçüncü kısmında ise Tarihî çağlarda ve Ortaçağ'da Bingöl'ün kültür ve medeniyet alanındaki öneminden bahsederek geçmişten günümüze kadar bölgedeki dinî hayatı anlatmaya çalıştık.

Son olarak tezimde karşılaştığım sıkıntılarda bana yardımcı olan, benden desteğini esirgemeyen arkadaşlarım Eyüp Toprak ve Cihan Yüksel'e, bu konuyu seçmemde yardımcı olan ve çalışmamda birikimleriyle bana yön veren değerli hocam, Dr. Öğretim Üyesi Nevzat Keleş'e, değerli hocam Doç. Dr. Abdullah Duman'a ve değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Abdurrahim Tufantoz'a, teşekkür ederim.

Esra Kaldık

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1
Tarihî Süreçte Bingöl Coğrafyası İçin Kullanılan İsimler	1
Bingöl'ün Tarihî ve Coğrafyası	9
Bingöl Adının Anlamı.....	14
Bingöl Bölgesinin Önemi.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
1-TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA BİNGÖL.....	18
1.1.Tarihi Çağlarda Bingöl.....	19
1.2.Hitit Hâkimiyetinde Bingöl.....	20
1.3.Urartu Hâkimiyetinde Bingöl.....	21
1.4.Med-Pers Hâkimiyetinde Bingöl	22
1.5. Sâsânî-Roma Hâkimiyetinde Bingöl.....	24
İKİNCİ BÖLÜM.....	27
2.ORTAÇAĞ'DA BİNGÖL BÖLGESİ	27
2.1.Ermeniler Döneminde Bingöl Bölgesi	27
2.2.Bizans Döneminde Bingöl Bölgesi	29
2.3.İslâmî Dönemde Bingöl Bölgesi	31
2.4.Artuklular Döneminde Bingöl Bölgesi	34

2.5.Eyyûbîler Döneminde Bingöl Bölgesi	35
2.6.Harezşahlar Döneminde Bingöl Bölgesi.....	37
2.7. Türkiye Selçukluları Döneminde Bingöl Bölgesi	39
2.8.Moğol İstilasında Bingöl Bölgesi	40
2.9.Akkoyunlular Döneminde Bingöl Bölgesi.....	41
2.10.Süveydî Beyleri Döneminde Bingöl Bölgesi	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
3.BİNGÖL BÖLGESİNİN KÜLTÜR VE MEDENİYET ALANINDAKİ ÖNEMİ.....	45
3.1.Kültür ve Medeniyet	45
3.2.Tarih Öncesi Çağlarda Bingöl’de Kültür ve Medeniyet	45
3.3.Ortaçağ’da Bingöl’de Kültür ve Medeniyet.....	46
3.4.İslâm Döneminde Bingöl’de Kültür ve Medeniyet.....	47
3.5. Bingöl Bölgesinde Ekonomik Faaliyetler	47
3.6.Geçmişten Günümüze Kadar Bingöl’de Dinî Hayat.....	48
SONUÇ.....	50
EKLER.....	52
KAYNAKÇA	65
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.g.e.

Adı geçen eser

a.g.m.

Adı geçen makale

a.g.t.

Adı geçen tez

a.s

Aleyhisselam

b.

bin

bkz.

Bakınız

çev.:

Çeviren

DİA

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Ed.

Editör

Haz.

Hazırlayan

Hız.

Hazret

İ.A.

İslâm Ansiklopedisi

Terc.

Tercüme

TTK

Türk Tarih Kurumu

Yay.

Yayın

GİRİŞ

Tarihî Süreçte Bingöl Coğrafyası İçin Kullanılan İsimler

Bingöl bölgesi, Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat Bölümü'ndedir. Dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahip olup Erzincan, Erzurum, Elazığ, Tunceli, Diyarbakır ve Muş ile komşudur¹.

Bingöl, Murat Suyuna (Arsanias)² Genç çevresinde karışan Göynük³ isimli bir çayın kolu olan Sağyer Deresi üzerine kurulmuştur. Sağyer Deresi kenarında şehrin terkedilmiş bir mahallesi halinde bulunan Çapakçur yer alır⁴.

Bingöl bölgesi için kullanılan en eski isim ilk olarak Tarihçi Procopius (VI. yy) tarafından kaydedilen Chorzane'dir. Chorzane, Bingöl bölgesi için olduğu kadar şehir için de kullanılan bir isimdir. Roma kaynaklarında Chorzianene veya Chorzane şeklinde geçmektedir⁵.

H. Hübschmann, bu konuyla ilgili, *Asthianene (Hashteankh) bölgesi, Dicle (Tigris) nehrinin sadece kuzeyinde değil, Murat Suyu'nun güneyindedir* diyerek aynı zamanda bölge ve şehrin bir başka ismine dikkat çekmiştir⁶.

Bölgenin ismini araştıran bir başka yazar René Grousset'dir. O da *Asthianene (Hashteankh) ile ilgili, Bizanslılar, Greklerin Asthianene dedikleri Haşdıank'taki Erez köyünü Gürcistan'a vermişti* diyerek bölgenin eski isminin Bizans kaynaklarında *Asthianene* olduğunu kaydetmektedir⁷.

---

¹ Ercan Çağlayan, *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, 7.

² Arsanias: Ermeni kroniklerinde Murat Suyu'nun adıdır. Bkz: H. Hübschmann, *Die Altermenischen Ortsname*, Strasburg: Verlag Von Karl J. Trübner, 1904, 292.

³ Kaynağını Bingöl'ün Karlıova ilçesinden alan Goyunik Çayı, Bingöl Ovası'nın Güneybatısında Murat nehri ile birleşmektedir. Vedat Avcı, "Göynük Çayı (Bingöl) Vadisi'nde Doğu Anadolu Fayı'na Bağlı Olarak Oluşan Heyelanlar ve Özellikleri", *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu*, Hatay, 2012, 172.

⁴ Metin Tuncel, "Bingöl", *DİA*, VI, TDV, İstanbul, 2016, 183.

⁵ Nicholas Adontz, *Armenia In the Period Of Justinian*, (çev.: Nina G. Garsoian), Lizbon, Calouste Gulbenkian Foundation, 1970, 39.

⁶ H. Hübschmann, *a.g.e.* 293.

⁷ René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, (çev.: Sosi Dolanoğlu), Aras Yayıncılık, İstanbul, 2005, 26.

Eskiçağ'da Aras Nehri'nin doğduğu bölgeye Abus (Abos) Mons denirdi. Bu yöredeki dağlara eski Ermeni coğrafyasında *Sirmanç Dağları* deniliyordu⁸.

Daha ileriki zamanlarda ise Bingöl bölgesi için *Hashteankh* ismi kullanılmıştır. N. Adontz'a göre, Kiğı (Korzene), Chorzane (Xorjayn) ya da Khorceank isimleriyle bilinen modern Kiğı ve etrafı Bingöl bölgesine bağlı bir yerleşim yeridir. Ermeni kaynaklarında Hashteankh olarak bilinen Palu-Çapakçur (Bingöl), Korzene (Kiğı) bölgesini de içerirdi⁹. Chorzane (Kiğı)'ye bitişik bölgelere ise Mandalik¹⁰ veya Manalick isimleri veriliyordu¹¹.

Bingöl'ün eski yer isimlerinden, Kiğı'da bir köy olan Oğnut'un, eskiden Ergonot olarak bilindiği ve bu bilginin zaman içerisinde bir söyleniş hatası olarak Oğnut haline geldiği sanılmaktadır. Kiğı, Romalılar döneminde Roma hanedanı Kiga'nın oğlu Talon'un egemenliğinde kalmıştır. Talon'un bu kaleye Kiga adını verdiği ve Kiga'nın Kiğı haline dönüştüğü de anlatılmaktadır¹².

Moses Khorenatsi, ilk Ermeni tarihçisi Agathangelos'un Kiğı'dan Xorjankon diye söz ettiğini belirtir. Ayrıca Ermenistan'ın Part krallarının Hashteankh bölgesine gelip kaldıklarını ve zamanla buraların onların mülkü olarak bilindiğini kaydeder¹³.

V. yy'da yaşamış olan Ghazar Parpec, *Ermenistan generali Vahan Mamikonean, İran ile olan mücadelesinde Hashteank sınırına giderek orada Erez adlı köyü kuşattı* diyerek Hashteank bölgesinden bahseder¹⁴. Tarihçi Sebeos eserinde, Hashteankh bölgesinin Ermenistan sınırları içerisinde olduğunu ve bu bölgenin İran ile Bizans tarafından mücadelelere neden olduğunu söyler. Ayrıca "*Bizans bölge üzerinde üstünlük kurdu ve Hashteankh, Nicopolis, Azitarhich kentlerini ele geçirdi*" kaydını düşerek Hashteankh'ın da içinde olduğu bölge üzerindeki mücadeleleri anlatır¹⁵. John Mamikonyan eserinde bu bölge için, "*Hashteankh prensi Smbat ve oğlu Vahan*

---

⁸ Nicholas Adontz, *a.g.e*, 19.

⁹ Nicholas Adontz, *a.g.e*, 39.

¹⁰ Mandalik, Bingöl dağlarının (eski adıyla Srmanc dağları) kuzey yamaçları boyunca uzanan bölgedi. Nicholas Adontz, *a.g.e*, 39.

¹¹ Nicholas Adontz, *a.g.e*, 19.

¹² Yıldız Er, *Bingöl İl Tanıtım Rehberi*, Bingöl, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015, 32.

¹³ Moses Khorenats'i, *History Of The Armenians*, (çev.: Robert W. Thomson), London, 1978, 144.

¹⁴ Ghazar P'arbec'i's, *History of the Armenians*, (çev.: Robert Bedrosyan), Newyork, 1904, 295.

¹⁵ Sebeos, *History*, (çev.: Robert Bedrosyan), New York, 1985, 90.

Kamsarakan Hashteankh'ta bulunan Gireh adlı köyden 9040 adam topladı. Burada Handiseank isimli bir yerde de askeri inceleme yaptılar” diyerek Hashteankh prensinden ve bu bölge içerisindeki yerlerden bahseder¹⁶.

Aristakes Lastivertc's Hashteankh bölgesiyle ilgili olarak; “*Esaretimizin ikinci yılı olan [Ermeni] takvimin (1048) 497 yılında Persler, bir kez daha öfkeyle Pers ülkesinden devasa dalgalar halinde ilerliyordu. Persler, Büyük Basen ve Karin ovasını doldurarak ülkenin dört birliğini elinde tuttular. Ermeniler ve Perslerin mücadele alanı Batıda, Xaghteac'in ilçesi, kuzeyde Sper, Tayk ve Arsharunik'in kaleleri; güneyde Taron'a kadar Haştenik bölgesine, Xorjean ormanlarına kadar uzanıyordu,*” diyerek Hashteankh bölgesi de dâhil Ermenilerin Perslerle mücadelesinden bahseder¹⁷.

H. Hübschmann, bu bölge için Kitharizon (Hashteankh) ismini de kullanmaktadır. Ayrıca Kiğı tarafı için Kotoberd yer ismini kullanmıştır. O, eserinde Çapakçur ismine de şöyle değinmiştir: “*Ermenistan'da 6. Kanton'da yer alan Chordzean doğudaki Taron (Muş)'a ve batıdaki Balahovit'e bağlandı. Burada bulunan yerler Tsc-habagdjur (Çapagjur) olarak haritalarda yer aldı*” der¹⁸.

René Grousset yaptığı araştırmalarda, Ortaçağ'da bu bölgeye Haşdiank veya Haşdenk denildiğini ve Khortziak (Chorzane, Greklerin Khorzianene) bölgesinin de Hashteankh'ta olduğunu belirtmektedir. *Sivan madeninin kuzeyindeki Capağcur havzası eski Asthianene (Bingöl)'ye, Ortaçağ'daki Haşdiank veya Haşdenk'e bitişiktir* cümlesiyle Asthianene, Haşdiank ve Çapakçur'un aynı bölgeye verilen farklı isimler olduğunu ifade etmektedir¹⁹.

Ortaçağ kaynaklarında Bingöl bölgesi Çapakçur²⁰ şeklinde zikredilir. İbnu'l-Ezrak, Tûğtâb'ın²¹ Cebel Cûr'a bağlı bir yer olduğunu ifade etmektedir²². Ancak

¹⁶ John Mamikonyan, *History of Taron*, (çev.: Robert Bedrosyan), Newyork, 1985, 34.

¹⁷ Aristakes Lastivertc's, *Aristakes Lastivertc'i's History*, Newyork, 1985, 67.

¹⁸ H. Hübschmann, *a.g.e.* 293.

¹⁹ René Grousset, *a.g.e.* 26.

²⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (952-1136)*, (çev.: Hrant Andreasyan, Notlandran: Edouard Dulaurier-M.Halil Yinanç), Ankara, 1987, 148; Ernest Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (çev.: Fikret İşıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, 90.

²¹ Yusuf Baluken, “Artuklular Devrinde Bingöl”, *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2014, 43.

Tûğtâb'ın tam olarak nereye tekabül ettiği tespit edilememiştir. Bununla beraber George Ebu'l-Ferec'in kaydettiğine göre bu şehir 1132 yılında meydana gelen bir depremde yıkılmıştır²³. İbn Bibi (ö. 680/1282)'ye göre ise Tûğtâb, Ahlât ile Erzenu'r-Rûm (Erzurum) arasındadır ve Moğol ordusu Celâleddîn Harezşâh'ı burada bozguna uğratmıştır²⁴. Nesevî'nin kaydına göre, Moğol ordusu Harezşahları Cebel Cûr'da bozguna uğratmıştır. Böylelikle buranın yerini tam olarak bilmemekle beraber kaynakların verdiği bilgilerden hareketle Tûğtâb'ın Solhan civarında olduğu tahmin edilebilir²⁵. Cebel Cûr civarında olduğundan söz edilen diğer bir yer de Ortaçağ'da “*es-Selâsile*” denen ve Genç ilçesinin güneyinden geçen Güneydoğu Toroslar'dır²⁶.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde geçen bir ifadeye göre, Çapakçur Kalesi'nin adı Büyük İskender'in doğu seferi sırasında onun emriyle kurulmuştur. Çapakçur'un “*Mukaddes dilde Cennet Suyu Ab-ı Hayat (Ölümsüz Hayat)*” anlamının olduğunu kaydetmiştir²⁷.

İslâm kaynaklarında bölge, Cebelü Cûr²⁸ olarak kaydedilmektedir. el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân* isimli eserinde buradan *el-Cebel* olarak bahsetmektedir²⁹. Yakut el-Hamevî, Çapakçur hakkında, *Ermeniyye dolaylarında Diyarbekir'e bitişik bir küredir. Ahalisi Hıristiyan ve Ermeni'dir* demektedir³⁰. Urfalı Mateos Vekayinâmesi'nde (952-1136), *Çapağçur'un, Fırat'ın şimal yakınında, Hantsit bölgesinin bir şehri* olduğunu belirtilmektedir.³¹

---

²² İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, *Meyyâfârikîn ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (çev.: Ahmet Savran), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 1992, 117.

²³ George Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, (çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1987, 366.

²⁴ İbn Bibî, *el-Evâmiru'l-Alâiyye*, (çev.: Adnan Sadık Erzi), TTK, Ankara, 1987, 366.

²⁵ Nesevî, Muhammed, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Menkubirti*, (thk: Hafız Ahmed Hamdi), Mısır, 1953, 375.

²⁶ İbn Şeddâd İzzeddîn, *el-Alâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerai's-Şâm ve'l-Cezîre*, (thk: Yahya Abbâre), Dimaşk, 1978, I, 251.

²⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul, Zuhuri Danışman Yayınları, 1970, 111; Mehmet Kaya, “Cumhuriyet Arşiv Vesikaları Işığında Bingöl Vilayeti'nin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu, (1-2 Ağustos)*, Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl, 2009, 231.

²⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 112; Yusuf Baluken, “Eyyübiler Devrinde Bingöl”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bingöl, 1, 2007, 43.

²⁹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, (çev.: Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul, 2013, 564.

³⁰ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, 102.

³¹ *Urfalı Mateos Vekayinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, (çev.: Hrant D. Andreasyan-Mükrimin Halil Yinanç), TTK, Ankara, 2000, 148.

Yakut el-Hamevî, şehrin coğrafi konumu ile ilgili şu bilgiyi kaydetmektedir; “*Cebelu Cûr, Diyarbekir’e komşu bir kasabadır. Diyarbekir’in kalelerinden biridir. Ermenistan yönüne düşer ve pek çok küçük kasabası ve köyü bulunmaktadır*”³². Yakut el-Hamevî’nin bu nakline göre bölge günümüz Diyarbakır şehrini de kapsayan geniş bir coğrafyaya verilen isimdir. Ermenistan yönüne düşer ifadesi ise eski Bizans eyaletlerinden biri olan Ermeniyye’ye yakın bir şehirdir. Yani Cebelu Cûr, Diyarbekir ve Ermeniyye bölgelerinin arasında yer almaktadır ve günümüzde buraya Bingöl denilmektedir³³.

Öte yandan XV. yüzyılda Hânî’den gelip Çapakçur’dan geçen Memlûklü devlet adamı İbn Êcâ, (1417-1478) seyahat boyunca tuttuğu notlarda burayı Fırat Nehri kenarında büyük bir vadinin başına kurulmuş, her tarafından derelerin aktığı fakat içerisinde oturan kimseciklerin bulunmadığı bir kale olarak tarif eder³⁴.

Şerefnâme’ye göre Çapakçur Beyleri Süveydî Beyleri olup Harun Reşit zamanında Bağdat’tan göç ederek Genç sancağına bağlı Hançuk’a³⁵ yerleşmişlerdir. Süveydî beyleri belli bir zamandan sonra topraklarını genişleterek Çapakçur, Meneşkurd,³⁶ Genç, Ağca Kale³⁷ ve diğer bölgelerde de hüküm sürmüşlerdir³⁸. Ayrıca İbn Êcâ, Çapakçur’dan Fırat’ı geçerek Meneşkurd’e gittiğini yazmıştır³⁹.

Evliya Çelebi Seyahatname’sinde Büyük İskender’in ağırlarının geçmesi ve kafasındaki iki boynuzun yok olması için birçok doktora başvurduğunu anlatır. Fakat buna bir çözüm bulunmadığından için Ab-ı Hayat’ı aramaya kalkıştığını söyler. Ab-ı Hayat’ı bulabilmek için çok çabalayan İskender son olarak kaynaktan olmasa da bir pınardan su içip sancılarında kurtulur. Yararını gördüğü suya da *Cennet Suyu*

³² Seyfettin Çetin, *Yakut el-Hamevî’nin Mû’cemü’l Büldân’ında Kürtler*, İstanbul, Nûbihar Yayınları, 2014, 133.

³³ Yusuf Baluken, “Artuklular Devrinde Bingöl”, 45.

³⁴ Muhammed b. Mahmud b. Êcâ, *İbn Êcâ Seyahatnamesi*, (çev.: Mehmet Şeker), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, 74.

³⁵ Hançuk, Günümüzde Genç ilçesine bağlı Mezre Rez köyü’dür. Abdullah Demir, “Belgelerle Çabakçur Sancağı”, *I.Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, Bingöl, 2007, 199.

³⁶ Hasbi Soylu, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Aktif Yayınları, Erzurum, 2003, 25.

³⁷ Meneşkurd, Günümüzde Solhan ilçesinin adıdır. Abdullah Demir, a.g.m, 16.

³⁸ Ağcakale, Şerefname’de Genç yakınlarında bir yer olarak bahsedilir. Şerephan Bitlisi, *Şerefnâme*, (çev.: Abdullah Yegin), Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2014, 294.

³⁹ Şerephan Bitlisi, a.g.e, 294.

³⁹ Muhammed b. Mahmud b. Êcâ, a.g.e, 75.

mânâsı olan Çapakçur ismini koyar. Doktorlarından Filkos'u çağırarak; *Bu kadar zamandan beri benimle uğraştınız ve ağrıma bir ilaç bulmaya kadir olmadınız. İlacımı Cenâb-ı Allah Cennet nehirlerinden verdi. Burada benim için bir kale inşa edip ismini Çapakçur verin* der ve bundan dolayı Murat Nehri kıyısında 315 günde Çapakçur Kalesi inşa edilir⁴⁰.

Fırat nehrindeki Murat kolu üstünde ve tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin hâkimiyet sahasında bulunan Bingöl bölgesi için⁴¹, Osmanlı kaynakları ve halk arasında da Çorlık/Çoluk veya Çevlik isimleri kullanılmıştır⁴². *Çevlik* halk ağzında; dere kesimindeki bağlık-bahçelik alan anlamındadır. Gerçekten de bölgenin eski bir yerleşim yeri olan Çevlik; Çapakçur suyunun yanında yeşil bir ovada kurulmuştur. Aynı zamanda halk dilinde hâlâ *Çolig* diye de kullanılır.

Bingöl isminin geçtiği diğer kaynakları incelediğimizde Polonyalı Simeon⁴³, H. Kiepert⁴⁴, Lynch⁴⁵ gibi seyyahlar bu yöre hakkında birçok bilgi vermiştir. Bu bilgiler daha çok bölgenin coğrafyasıyla alakalıdır.

1878'de Doğu Anadolu bölgesini gezip inceleyen araştırmacı İngiliz Lynch, Bingöl ve etrafındaki dağlar, akarsular ve yaylalar ile ilgili bilgiler vermektedir. Aynı zamanda Şerafeddin, Su Baksan, Diyadin, Dodan, Cağholik/Çoluk, Harik, Göynük ve Kiği taraflarını anlatmaktadır⁴⁶.

Pauly Wissovva, Bingöl'ü Aras Nehri'nin olduğu bölge diye belirterek daha önceki isminin *Abos Mons* olarak bilindiğini söyler. Lynch, Bingöl Dağlarında çivi

⁴⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, a.g.e. 112.

⁴¹ Sırrı Tiryaki, *a.g.t.*, 4.

⁴² Akif Arda, *Bütün Yönleriyle Çevlik-Bingöl*, Doz Yayınları, İstanbul, 2006, 91.

⁴³ Polonyalı Simeon, XVII. yüzyılda yaşayan önemli bir seyyahdır. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, XVII. yüzyılın başlarındaki İstanbul, Venedik, Roma, Anadolu coğrafyasının birçok kentlerinden Mısır ve Kudüs'e uzanan bir gezi yapmamızı sağlamaktadır. Amasya, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Çapakçur, Palu ve uzun süredir gitmek için çabaladığı Muş'a ulaşır. Bütün bu gezideki amaç, Muş Sultanı unvanıyla andığı Surp Karabet manastırında olan, Surp Karabet ve Piskopos Atanakinin kabirlerini ziyaretidir. Hrand Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964, 205.

⁴⁴ Heinrich Kiepert, "Kiepert", *DİA*, TDV, İstanbul, 2002, XXV, 564.

⁴⁵ H.F.B. Lynch, 1862'de doğmuştur. İngiliz gezgin Lynch, Ermenistan hakkında 1901'de yayınlanan iki ciltlik bir kitap yazmıştır. H. F. B. Lynch, *Armenia: Travels and Studies*, II, London, 1901, 151.

⁴⁶ Vural Öntürk, "XIX. Yüzyıl Seyyahlarından Henry Finnis Bloss Lynch'in "Armenia: Travels And Studies" Adlı Eserinin Bingöl Bahsinin Tercümesi", *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2019, 97-98.

yazılı olan bir kitabeye rastladığını, bu kitabenin Urartu ya da Asurlulara ait olabileceğini belirtir⁴⁷.

Osmanlı kaynaklarında Bingöl'ün diğer yer adları;

Bingöl: 1945'e kadar bu bölge için Çapakçur adı kullanılmıştır. 1517'de Diyarbakır eyaletinde Sancak, 1870-1878'de Palu bölgesinde Nahiye, 1883-1923'te Genç bölgesinde kazâ ve 1936'da da vilâyet olmuştur⁴⁸.

Adaklı (Azakberd, Hösnek): 1889-1989'a kadar Kiğı'ya bağlı bir nahiyedir. 1990 yılında Bingöl'ün ilçesi olmuştur⁴⁹.

Genç (Darahini, Arduşin): 1568-1738 senelerinde Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancak iken, 1872-1920 arası Bitlis Vilayetine bağlanmıştır. 1924'te vilayet olan Genç, 1936'da Bingöl'ün ilçesi olmuştur⁵⁰.

Göynük (Oğnut): 1856-1865 yıllarında Diyarbakır Eyaletine bağlı bir kazayken, 1869'da Erzurum Eyaletine bağlanmıştır. 1936'da Bingöl'ün Karlıova ilçesine bağlı bir köy olarak kalmıştır⁵¹.

Ilıcalar (Perhangök-i süflâ, Fahran): 1896-1923 yılları arasında Bitlis Vilayetine bağlıydı. 1936 yılında Bingöl'e bağlanmıştır⁵².

Karlıova: 1934'te Muş'a bağlı bir kaza iken, 1936'da Bingöl'e bağlanmıştır. Bingöl'e bağlandıktan sonra adı Karlıova olarak kalmıştır⁵³.

Kiğı (Koloberd, Kotoberd): Bizans kaynaklarında Koloberd olarak geçen bu yer, 1518'de Diyarbakır eyaletinde sancak iken, 1830-1865 yılları arasında Erzurum

---

⁴⁷ H.F.B. Lynch, *Armenia: Travels and Studies and the Russian Provinces (Complete)*, New York, 1901, 368; Sırrı Tiryaki, *Bingöl Eskiçağ Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, 1.

⁴⁸ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:26, Ankara, 2017, 122.

⁴⁹ Yunus Koç, "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2004, 148; Tahir Sezen, *a.g.e.* 7.

⁵⁰ Tahir Sezen, *a.g.e.* 284; Yıldız Er, *a.g.e.* 42; Yaşar Baş, "Çapakçur (Bingöl), Genç ve Kiğı Çevresinde Bayındırlık Çalışmaları" *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 2011, 117-137; Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, 59.

⁵¹ Tahir Sezen, *a.g.e.* 305; Nuri Akbayar, *a.g.e.* 63.

⁵² Tahir Sezen, *a.g.e.* 364; Nuri Akbayar, *a.g.e.* 131.

⁵³ Tahir Sezen, *a.g.e.* 431. Yıldız Er, *a.g.e.* 46; Ramazan Sever, *Karlıova İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2008, 1.

eyaletine kaza olarak bağlanmıştır. 1926'da Erzincan'a bağlanırken 1936 yılında ise Bingöl'e bağlı bir kaza haline gelmiştir⁵⁴.

Sancak (Xoşkar): Daha önce Kiğı'ya bağlı bir Nahiye iken, 1936 yılında Bingöl'e bağlanmıştır⁵⁵.

Solhan (Boglon): 1932 yılında Muş'a bağlı bir kaza iken, 1936 yılında Bingöl'ün kazası olmuştur⁵⁶.

Yayladere (Cönek, Holhol): 1936'da Kiğı'ya bağlı bir nahiye iken, 1990'da Bingöl'e bağlanarak kazâ olmuştur⁵⁷.

Yedisu (Çerme, Çerme-i Endirisi): 1889'da Çerme, 1936'da Yedisu adını almıştır. 1936'da Kiğı'ya bağlı bir nahiye, 1990'da da Bingöl'e bağlı bir kazâ olmuştur⁵⁸.

Yenibaşak (Arduşin): 1935'e kadar Genç'e bağlı bir nahiye olan, 1936 yılında Bingöl'e bağlanmıştır⁵⁹.

Zermek (Zîrmek, Yeldeğirmeni): 1889-1899 yılları arasında Erzurum Vilâyetine bağlı bir nahiye iken daha sonra Bingöl'e bağlanmıştır⁶⁰.

1945 yılında ise Bingöl dağlarından esinlenilerek şehre Bingöl adı verilmiştir⁶¹.

Bingöl'ün Tarihi ve Coğrafyası

Bingöl, "41° 20' ve 39° 56' doğu boylamları ile 39° 31' ve 38° 28' kuzey enlemleri arasındadır. Doğusu Muş, kuzeyi Erzurum ve Erzincan, batısı Tunceli ve Elazığ, güneyi ise Diyarbakır şehirleriyle çevrilidir"⁶².

⁵⁴ Tahir Sezen, *a.g.e.*, 468; Nuri Akbayar, *a.g.e.*100.

⁵⁵ Yunus Koç, *a.g.m.* 132; Tahir Sezen, *a.g.e.*, 658; Nuri Akbayar, *a.g.e.*75.

⁵⁶ Tahir Sezen, *a.g.e.*, 693.

⁵⁷ Yunus Koç, *a.g.m.* 132

⁵⁸ Yunus Koç, *a.g.m.* 133; Yıldız Er, *a.g.e.* 68.

⁵⁹ Tahir Sezen, *a.g.e.* 809; Yıldız Er, *a.g.e.* 68.

⁶⁰ Yunus Koç, *a.g.m.* 149; Tahir Sezen, *a.g.e.*, 119; Yıldız Er, *a.g.e.* 69.

⁶¹ Tahir Sezen, *a.g.e.* 119; Abdullah Demir, *a.g.m.* 197.

⁶² Hasbi Soylu, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Aktif Yayınları, Erzurum, 2003, 25.

Bingöl, 8.125 km²'dir. Şehrin Adaklı, Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan, Yaylade-re, Yedisu olmak üzere 7 ilçesi olup 12 belediye, 312 köy ve 800 mezrası vardır. Şehir denizden 1151 metre yükseklikte Çapakçur ovasının kuzeybatı tarafında Murat suyuna, Genç ilçesi etrafında bağlanan Göynük suyundan olan kolu üstünde kurulmuştur. Elazığ-Tatvan yolu üstündeki Bingöl, daha önce bu tarafta bir vadide kuru-luyken, ilin 1950'lerden sonra gelişim göstermesi üzerine düzlüğe taşınır. Sonrasında da yeni olan yerinde gelişimini sürdürür. Yükseklik ve engebe dolayısıyla, yörede yaşam standartları zordur⁶³.

Bingöl dağları 3000 metre yükseklikte ve yaklaşık 10 km uzunluktadır. Bu dağlar Aras ile Murat ırmağının kaynağını oluşturur. Bingöl yaylaları ise eskiden beri devam eden bölge hayvancılığı için çok elverişlidir⁶⁴.

Bingöl Dağları, batı-kuzeybatı ve güney-güneydoğu yönüne doğru eğimli olan bir eksene sahiptir. Bu plato üzerinde nispeten daha yüksek olan bu kısımda yıl boyunca kar birikintilerini görmek mümkündür⁶⁵.

Fırat üzerinden Anadolu içlerine gelen kavimlerin bu coğrafyaya geldikleri sanılmaktadır. Coğrafi koşulların daha iyi bir şekle gelmesi, insanlığın yaşam biçimine de yansımıştır. Yerleşim imkânlarının uygun hale gelmesiyle de yerleşik hayata geçiş başlamıştır⁶⁶.

Bingöl'de yerleşik hayat tarihinin M.Ö. 5000-4000'li yıllara kadar gidildiği sanılmaktadır. Bölgedeki kalelerin varlığı da bunu göstermektedir. Ancak ilkçağ eserleri burada kayda değer bir yerleşim yerinin olduğundan söz etmez. Ayrıca ilin, diğer bölgelerin gölgesinde kalması sebebiyle Erzurum, Amid, Erzincan, Harput ve Dersim gibi yerleşim yerleri içerisinde olması şehrin tarihsel, kültürel ve ekonomik anlamda gelişimini olumsuz etkilemiştir⁶⁷.

---

⁶³ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK, Ankara, 1984, 6; Ercan Çağlayan, *a.g.e.* 7.

⁶⁴ Besim Darkot, "Bingöl", *İA*, II, MEB, İstanbul, 1979, 627.

⁶⁵ H. F. B. Lynch, *Armenia: Travels and Studies and the Russian Provinces (Complete)*, 367.

⁶⁶ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, 69.

⁶⁷ Ercan Çağlayan, "Bingöl Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, I, 2007, 72.

Bingöl bölgesi, Urartu, Asur, Hitit, Pers, Roma gibi birçok uygarlığın egemenlik alanına girmiştir. Bölgede yaşayan insanlar savaşlardan dolayı da yerleşim birimlerinde savunmaya dayalı yerleri tercih etmiştir⁶⁸.

M.Ö. 3000-2000 yıllarından zamanımıza değin çeşitli uygarlığın hâkimiyetine giren bölgede önemli miktarda yapılar bulunmuştur. Solhan üzerinden gelen demir yatakları bu bakımdan çok önemlidir⁶⁹.

M.Ö. 2000 yıllarında Mittaniler burada egemenlik kurdular. Sonrasında Orta Anadolu bölgesinde önemli bir medeniyet olan Hititler buraya hâkim oldular⁷⁰. Bu yıllarda Bingöl ve etrafı Hurrilerin hâkimiyetindeydi⁷¹. Bingöl ve Kiğı çevresinde köylüler tarafından birçok eski seramikler, süs eşyaları ve silahlar bulunmuştur. Bunların yapılış biçimleri ve gelişmeleri ile Boğazköy'de bulunan eşyalar arasındaki benzerlik Doğu Anadolu tarihinin Hitit tarihiyle birlikte geliştiğini göstermektedir⁷².

Doğu Anadolu bölgesinde egemenliklerini oluşturan Urartular, Hititlerin yıkılmasıyla yöreyi ele geçirdi⁷³. Urartulardan birçok tarihi eser günümüze kadar gelmiştir⁷⁴.

Roma döneminden kalan çanak-çömlekler, obsidyen kaynakları ve birçok mağaranın, araştırmacılar tarafından bulunması, bölgenin önemini arttırmıştır⁷⁵. Roma'da çıkan iç kavgalardan yararlanan Partlar, Küçük Asya'nın doğu kısmında kaybettikleri gücü yine kazandılar. Bundan dolayı doğuya sefere çıkan İmparator Tiberius bu bölgeyi bir prens idaresinde Roma İmparatorluğu'na bağladı (M.Ö. 20)⁷⁶.

Bingöl, M.S. VII. yy'da Arap akınlarına kadar, Bizanslılar tarafından korunan Ermeni prenslerince yönetilmiştir⁷⁷. Merkez ilçeye ait Kuşburnu Köyü civarındaki

---

⁶⁸ Besim Darkot, a.g.m, 628.

⁶⁹ Sırrı Tiryaki, a.g.t, 2.

⁷⁰ Bingöl İl Yıllığı, Ankara, 1995, 14.

⁷¹ Enver Konukçu, *Köroğlu'na Kadar Bingöl*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1987, 14.

⁷² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK, Ankara, 1989, 32.

⁷³ Okan Alay, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara, 1996, 39.

⁷⁴ Bingöl İl Yıllığı, 14.

⁷⁵ Sırrı Tiryaki, a.g.t, 2.

⁷⁶ Elmar Schwertheim, *Antikçağ'da Anadolu*, (çev.: Nuran Batu), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, 74.

⁷⁷ *Bingöl Belediyesi Faaliyet Raporu*, 2012, 18.

Zağ Mağaraları, M.S. V. yy'da bu çevredeki Hıristiyan halkın gizli yaşama ve ibadet alanıydı⁷⁸.

Malazgirt Savaşı (26 Ağustos 1071)'ndan sonra Selçukluların egemenlik sahasına giren Çapakçur, şehir sınırları içerisinde en yeni yerleşim birimiydi. Alparslan Malazgirt kuşatmasını kaldırdıktan sonra Dıvaradzadapa denilen nahiyeye geçmiştir. Bu nahiyeye Pasian (Pasinler)'in güneyinde Yukarı Aras, Murat Suyu ile Bingöl Suyu tarafındaydı. Kaynaklarda oradan Pasian ovasına indiği ve ele geçirilemez Avnig Kalesini⁷⁹ olarak bu kaleye birçok insanın sığındığı belirtilmektedir⁸⁰.

XI-XII. yüzyılda bölge Artukoğullarının (1102-1409) eline geçmiştir. Malazgirt Savaşından sonra Alparslan Mardin, Diyarbakır, Harput ve çevresindeki yerleri Emir Artuk'a vermiştir⁸¹. Daha sonra Hasankeyf Artuklularının kurucusu Sökmen, Çapakçur'u yeğeni Ali'ye ikta etmiştir⁸².

Artuklulardan sonra Bingöl'ü, Selâhaddin Eyyûbi'nin oğlu Takiyyüddin 1191'de almıştır. Böylece bölge Eyyûbilerin eline geçmiştir⁸³. Sonrasında Türkiye Selçuklularının hâkimiyet sınırlarına geçen Bingöl bölgesi, 1243 yılında Köseadağ Savaşından sonra Moğol egemenliğine girmiştir⁸⁴. 1266 yılında Selçuklu sultanının kızı Moğollara gelin gidince, mehir karşılığı Çapakçur ve çevresi Ermen diyarına kadar Selçuklulara hediye edilmiştir⁸⁵.

1360 yılında ise Akkoyunlular tarafından ele geçirilen Bingöl yöresinde yerleşim yeri olmadığı için bu bölge daha çok yaylak olarak kullanılmıştır⁸⁶.

Çapakçur, bir müddet Doğu Anadolu'da hüküm süren Karakoyunluların (1380–1468) hâkimiyetinde kalmıştır⁸⁷. Karakoyunluların hâkimiyetini bitiren Uzun Hasan burası için Osmanlılar ile mücadeleye girişti. 1473'te Otlukbeli savaşında Fa-

⁷⁸ Yücel Yaman, "Bingöl", II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, 1316.

⁷⁹ Avnig: Grekçe adı Abnikon'dur. Günümüzdeki Civan Kale'nin eski adıdır.

⁸⁰ Ernest Honigmann, *a.g.e.*, 80; Renê Grousset, *a.g.e.*, 585.

⁸¹ İbrahim Artuk, *Artuk Beğ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, 1.

⁸² İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi't-Târih*, X, Beyrut, 1966, 390.

⁸³ Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, (Hicri 569-589 / Miladi 1174-1193), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1983, 105.

⁸⁴ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, I, TTK, Ankara, 1992, 18.

⁸⁵ İbn Bîbi, *el- Evâmiru'l- Alâiyye*, (çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

⁸⁶ Ebu Bekr-i Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, 71.

⁸⁷ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 18.

tih Sultan Mehmed'e mağlup olan Uzun Hasan Çapakçur'u da kaybetti. Böylece Çapakçur ve çevresi mahalli beylerin idaresinde kalmaya başladı. Daha sonra Akkoyunlu devletini ortadan kaldıran Safevîler, yöreye hâkim oldular⁸⁸. Fatih Sultan Mehmed'in ölümü (1481) sonrasında Şah İsmail burayı aldı. Fakat 1514 Çaldıran Savaş'ında Yavuz Sultan Selim tarafından geri püskürtülünce şehir ve çevresi, İdris-i Bitlisî'nin de çabalarıyla Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı egemenliğine girdi⁸⁹. Bölge, 1515'te tamamen Osmanlı topraklarına katıldı⁹⁰.

1874 yılında yapılan idarî bir düzenlemeyle 1881'de Bitlis vilâyeti kuruldu. Çapakçur ile birlikte Genç bölgesi Bitlis Vilayetine, Kiğı Erzincan'a, Karlıova ise Muş'a bağlandı. Günümüzde Bingöl'e il merkezliği yapan Çapakçur, şehrin eski yerleşim birimleri arasındadır. Bu dönemdeki başka sancaklarla karşılaştırıldığında önemli bir Liva olmadığı görülmektedir⁹¹.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında 1926'da Elazığ, 1929 yılında ise Muş'a bağlanan Bingöl, 1936'da çıkan bir kanunla şehir olmuştur. Sonrasında 1945'te il merkezi haline gelen Çapakçur'un ismi Bingöl olarak değiştirilmiştir⁹².

Bingöl Adının Anlamı

Yer isimleri hem tarihçi hem de dil bilimciler arasında önemli bir yere sahiptir⁹³. Ad biliminin yer isimleri ile ilgili koluna Toponomi adı verilir. Bir yere konulan isim, daha çok ilk kurulduğu zamandan kalmaz. Bir coğrafyayı belirleyen bu isimler ise yerin şekline ve konumuna göre belirlenir⁹⁴.

Bingöl ismi geçmişten günümüze bir yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bölgenin hangi dönem ve kim tarafından kurulduğu tam bilinmediği için bazı mitolojik ve ilmî açıklamalar yapılmıştır⁹⁵. Bingöl'ün isimlerine baktığımızda Ortaçağ İslâm

---

⁸⁸ Enver Konukçu, *a.g.e*, 17.

⁸⁹ Abdullah Demir, *a.g.m*, 197.

⁹⁰ Metin Tuncel, *a.g.m*. 184; *Bingöl Belediyesi Faaliyet Raporu*, 2012, 18.

⁹¹ M. Mahfuz Söylemez-Abdullah Demir, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2010, 13.

⁹² Metin Tuncel, *a.g.m*. 184.

⁹³ Tuncer Gülensoy, "Elazığ-Bingöl ve Tunceli İlleri Yer Adlarına Bir Bakış", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, (11-13 Eylül), Başbakanlık Yayınevi, 1984, 150.

⁹⁴ Osman Gümüşçü, *Tarihî Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, 252.

⁹⁵ Hasbi Soylu, *a.g.e*, 27.

kaynaklarında *Cebel Cûr*, halk ağzında *Çevlik* ve *Çoliğ*, efsanelerde *Bingöl* ve İslâm eserlerinde ise *Cebel Cûr* ve *Çapakçur* adları kullanılmıştır.

Çeşitli kaynaklarda da Bingöl'ün adını *Mingöl* olarak görürüz. Mingöl, göller yöresi mânâsına gelir. Mingöl kelimesi de zaman içerisinde halk tarafından *Bingöl* diye kullanılmıştır ve bu kavram bin tane göl anlamına gelmektedir⁹⁶.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Çapakçur Kalesinin ilk kez İskender-i Zulkarneyn tarafından yapılmış olduğunu ve Çapakçur adını da bizzat kendisinin koyduğunu söyler. Çapakçur'un Cennet Suyu Ab-ul Hayat (ölümsüz hayat) mânâsında olduğu fakat bu ismin daha çok Ermenice olduğu düşünülür. Çapakçur 80 yerleşim birimli ve Bitlis vilayetine bağlı bölgenin adıdır. 1890 yılında burada yaklaşık 20.000 insan yaşıyordu⁹⁷.

Başka bir rivayete göre ise, Cebel-i Cûr'un "Dağ, tepe" anlamlarına geldiği söylenmektedir. Bugün de halk ağzında "cûr" sözcüğü dağ, tepe anlamında kullanılmaktadır⁹⁸.

Günümüzde Bingöl olarak bilinen bu yerleşim yeri tarih boyunca çeşitli adlar kullanmıştır. Yöreye baktığımızda Ming-köl, Cebel-i Cûr, Çapakçur, Sirmanç, Çevlik/Çolik ve en son Bingöl isimlerini almıştır. Şehrin Ortaçağ'dan beri kullanılan ismi Çapakçur veya Çabakçur'dur. Çapakçur akan *temiz su* anlamına gelmektedir. Bingöl'ün Çapakçur ismi hala kullanılmakta ve kentin eski yerleşim yerinden geçen suya da Çapakçur Suyu denilmektedir⁹⁹. Fakat Çabakçur'un aslında *Cebel-i Cûr* olduğu kaynaklardan bilinir. Bunun zaman içerisinde Çapakçur halinde söylendiği varsayılmaktadır¹⁰⁰.

Çapakçur, ismi ilk kez Ortaçağ İslâm kaynaklarında *Cebel-i Cûr* (cebel, dağ; cur, dere) halinde geçer. İslâm orduları Diyar-i Bekir (Diyarbakır) şehrine geldikle-

⁹⁶ Bingöl Fotoğraf Albümü, Kırmızı Değirmen Yayınevi, Bingöl, 2007, 3.

⁹⁷ Wilhelm Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, (çev.: Haydar Işık), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989, 59.

⁹⁸ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III, Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul, 1970, 112.

⁹⁹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *a.g.e.*, 564.

¹⁰⁰ Mehmet Kaya, "Cumhuriyet Arşiv Vesikaları Işığında Bingöl Vilayeti 'nin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi", 234; Sırrı Tiryaki, *a.g.m.*, 4.

rinde başkumandan olan Halid Bin Velid, komutanlarından Kibes'i, Cebel-u Cûr ve çevresini almakla görevlendirdikten sonra İslâm orduları bu bölgeye girerler¹⁰¹.

Yusuf Baluken, Cur'un, Ermenice'de *su*, Çepel'in ise, *geniş* anlamına geldiğini ve Çapakçur'un *Suyun genişlediği yer* anlamında olduğunu belirtmektedir¹⁰². Bu tanım Bitlis Vilayet Salnamesindeki tanımla da örtüşmektedir. Çapakçur kazası, Bitlis vilayetinin Genç Sancağına bağlanmış¹⁰³ ve Bitlis vilayet salnamesinde Çapakçur ismi, *Suyun aktığı yatak* manasında kullanılmıştır. 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnamesi'nde, *Merkez kazanın etrafı dağlarla çevrilmiş ve ortası bir mecra şeklinde olan, su yeri anlamına gelen Canbakçur tabirinden çıktığı* söylenir¹⁰⁴.

Eski Ermeni, Bizans, Arap, Fars ve Türk kaynaklarında da *Çapakçur* adına rastlamaktayız. Türklerde *Çabak-Çapak* bir Türk boyunun ismidir. Anadolu'nun bazı bölgelerinde bu isimle bilinen yerleşmeler bulunmaktadır. *Çapak* adı, *sazan ailesinden iri pullu bir cins göl, dere balığı, Çur* ise, *hızlı akan* olarak adlandırılmaktadır. Bitlis Vilayeti Salnamesi'nde ise, *Çanbak, suyun aktığı yatak* adı ile tanımlar. *Çapak* a ek olan *Çur-Çor*, Çin kaynaklarında *Ch'u*, Uygurlarda ise hükümdar adlarının son kısmında kullanılırdı. Derleme Sözlüğünde, *Çur*'un *kapıp kaçma, açık sarı renkli* anlamlarına geldiği kaydedilmektedir¹⁰⁵.

Divan-ü Lûgati't-Türk'te, *Çapakçur* adının *Bulgar ve Kuman Türklerinin şahıs ve oymak adlarından olduğu ileri sürülür. Çur'un Peçeneklerde asalet unvanı, Çabak'ın ise balık adı ve Kumanların totemik isimlerden olduğu ifade edilir. Çapak adının sazan ailesinden iri pullu bir cins göl/dere balığı anlamında olduğu söylenmektedir*¹⁰⁶. Hatta *Kâşgarlı Mahmud Dîvan-i Lûgati't-Türk'te bu balıklardan Türkistan'daki Türk veya Issığ-Köl'de yetişmekte olduğuna dair bilgiler vermektedir*¹⁰⁷.

---

¹⁰¹ Metin Tuncel, a.g.m, 183.

¹⁰² Yusuf Baluken, "Eyyübîler Devrinde Bingöl", 45.

¹⁰³ Şemsettin Günaltay, a.g.e, 47.

¹⁰⁴ Eralp Yaşar Azap, *Bitlis Salnameleri*, Betav Yayıncılık, İstanbul, 2017, 23.

¹⁰⁵ Enver Konukçu, a.g.e, 9.

¹⁰⁶ Bilgehan Pamuk, "XIX. Yüzyılda Çapakçur (Bingöl) ve Yöresinde Ekonomik Faaliyetler: Madencilik ve Yaygın İş Kolları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, Ankara, 2011, 105.

¹⁰⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lûgati't-Türk*, (Haz: Besim Atalay), TTK, Ankara, 1986, 129.

Yine Bilge Umar, Çapakçur'un Ermenice olduğunu ileri sürerek, kelimenin *Kuru Dere* anlamına gelebileceğini iddia etmektedir¹⁰⁸.

Bingöl Bölgesinin Önemi

Bingöl, coğrafi yapısı dolayısıyla, geçmişten bu yana önemli ticaret güzergâhının olduğu bir yerde olup günümüzde de önemini korumaktadır¹⁰⁹. Ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmeyen Bingöl'ün doğu-batı doğrultusu üzerinde iyi bir konumda olduğu ve burayı idare etmek için erken zamanlarda bir kale yeri olarak kurulmuş olması muhtemeldir¹¹⁰. Ayrıca Van'a geçen ticaret yolları üstünde olduğu için de jeopolitik açıdan ön plandaydı¹¹¹. Batıdan gelip Doğuya giden bu yol, Bingöl üzerinden Van'a ulaşmaktaydı¹¹². Veli Sevin'in de söylediği gibi geçmiş dönemlerde alet ve silah yapımında gereken ve en önemli maddesi obsidyen (volkan camı) bu bölgededir. Güneydeki ilk uygarlıklar da kendi ülkelerinde bulunmayan bu taşı elde edebilmek için yönlerini kuzey tarafına çevirmişlerdir¹¹³.

Tarihçi Procopius'un yaşadığı dönemde Bizans İmparatorluğu hem eski Roma'nın hem de Yunan uygarlığının etkisi altında bulunuyordu. Procopius, *Bölgenin Güneydoğusunda stratejik bir konumda bulunan Citharizon Kalesi, bölgedeki iki Roma komutanından birinin en önemli yeri ve merkeziydi*, diyerek Bingöl'ün önemini vurgulamıştır¹¹⁴.

Dağlarına baktığımızda, Bingöl'ün yer şekilleri sıra dağlardan, platolardan, bu aradaki ovalardan ve çukurlu alanlardan oluşmuştur. Şehrin olduğu ova genç faylarla doludur. Kuzey güney doğrultusundaki dağ silsilelerinin yükseklikleri 3000 metreden daha fazladır.

---

¹⁰⁸ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, 186.

¹⁰⁹ Mehmet Kaya, "Cumhuriyet Arşiv Vesikaları Işığında Bingöl Vilayeti'nin Kurulması ve İdari Yapısının Düzenlenmesi", 235.

¹¹⁰ Metin Tuncel, a.g.m, 184.

¹¹¹ Zübeyr Yıldız, a.g.t, 54.

¹¹² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, TTK, Ankara, 1989, 32.

¹¹³ Veli Sevin, "Bingöl: Türkiye Arkeolojisinin Az Keşfedilmiş Bir Yöresi", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 2007, 10.

¹¹⁴ Procopius, In Seven Volumes Buildings General Index To Procopius, VII, (çev.: Henry Bronson Dewing), London, Harward University Press, 1971, 193; James Howard-Johnston, *East Rome, Sasanian Persian and the End of Antiquity*, Burlington, 2006, 203.

Ova niteliğindeki yerler bile 1000 metrenin üstündedir. Okan Alay, buradaki dağlar ile ilgili, *dağların zirvelerinde buzul gölleri eteklerinde ise ormanlık alanlar görülür. Özellikle meşe ormanları yaygındır demektedir*¹¹⁵.

Akarsularına baktığımızda, Bingöl ili sınırları içinde bulunan yüksek dağlar fazla yağış alır. Dağlar arasında görülen gözeler, dereleri ve dereler de nehirleri oluşturmaktadır. Bingöl bölgesinin önemli akarsuları şunlardır:

Göynük Suyu: Bu su Kargapazarı köyü tarafından çıkar ve Bingöl Dağı'nın batısındadır.

Murat Nehri: Doğu Anadolu bölgesinde olan nehir Fırat'ın iki kolunun uzun olanıdır. Sağlı ve sollu birçok koldan meydana gelir. Keban tarafında ise, Fırat'ın öteki kolu olan Karasuyla birleşir. Nehir hem dağlık hem de düzlük alanlardan geçer. Nehir boyunca birçok yerleşim yeri vardır. Murat Nehri Elazığ'ın Palu ilçesi sınırı sonrasında şehirden ayrılmakta sonrasında da Keban Barajı Gölü'ne akar.

Çapakçur Çayı: Bingöl ovasının batısındaki Gerindol dağından batı-doğu yönünde akar. Kendine yön verip batı tarafından gelen Göynük Çayı ile birleşip güneye geçer¹¹⁶.

Bingöl dağlarındaki meşe ormanları bölgeye ayrı bir zenginlik katmaktadır. Çünkü meşe ağaçları 1900 metre yüksekliğe kadar yayılmaktadır. Fakat ormanlık alanların sürekli tahribi sonucunda yok olan kısımlarda bozkır (step) bitki örtüsü görülür¹¹⁷.

---

¹¹⁵ Okan Alay, *a.g.e.*, 43.

¹¹⁶ Hasbi Soylu, *a.g.e.*, 19.

¹¹⁷ Bingöl İl Özel İdaresi Stratejik Planı, 32.

I. BÖLÜM

1-TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA BİNGÖL

Tarih, insanoğlunun yaşam biçimini, kültürel etkinliklerin başlamasını ve sonrasında yerleşik hayata geçmesini sağlamıştır. Bu durum, basit köy halinden başlayıp gelişerek şehirleşmeye dönüşmüş, aynı zamanda bu yaşama biçimiyle ve ticaret ile birlikte yazı icat edilerek yazılı dönemlere geçilmiştir. Tarihçiler, yazının kullanıldığı dönemlere Tarih Çağları derken yazının kullanılmadığı dönemler için ise Tarih Öncesi Çağlar kavramını kullanmaktadır. İlk eserler, neredeyse M. Ö. 3000’li yıllarda Mezopotamya ve Mısır tarafında kullanılmıştır¹¹⁸.

Neolitik dönemde bir bölgeden elde edilen hammaddelerin diğer bölgelere hammadde nakledilerek kullanıma sunulduğu ve ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Bingöl ve Tatvan bölgelerinde geniş yatakları olan obsidyen de güney bölgelerine taşınmaktadır. Bu bölgelerden elde edilen obsidyenin büyük miktarlarda olduğu kaydedilmektedir¹¹⁹.

Anadolu, maden çağına gelince, asırlarca devam eden bir taş devri yaşamıştı. Kalkolitik çağda, önemli yerleşim birimlerine rastlanan Anadolu’da Tunç devrinde, önemli medeniyet ve kavimler yaşamıştır¹²⁰.

Tarih öncesi çağlarda yazı olmadığı için yazılı kaynaklar yerine yapılan arkeoloji kazılardan bilgi almaktayız. Paleolitik çağ veya Türkiye’deki bilindik kullanımıyla Yontma Taş Devri ismiyle bilinen bu devirde insanlar değişen iklim şartlarıyla uyum içerisinde olmaya çalışmıştır¹²¹.

Birçok göç olan Ön Asya’da bu dönemde Doğu Anadolu’da olan Hurriler de aralarında değişimler yaşamıştır. M. Ö. 1800 -1500 yıllarında Ön Asya’da kuvvetli bir güç olan Hurrilerden M. Ö. 1500 yıllarında bazı boylar ayrılarak Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Sincar arasında Mitanni isminde bir krallık (M. Ö. 1500-1350) kur-

---

¹¹⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları Yayınları, Ankara, 2008, 2.

¹¹⁹ Veli Sevin, *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 2003, 20.

¹²⁰ Ekrem Memiş, *a.g.e*, 7.

¹²¹ Ekrem Akurgal, *a.g.e* 19.

muşlardır¹²². Bundan dolayı Hurri Devlet'inin mirası bu krallığın egemenliğinde olmuş ve Bingöl ile çevresi de bu krallığın sınırlarına geçmiştir. Asurluların da çivi yazılarında M. Ö. 2000'li yıllara kadar Bingöl ve çevresini hâkimiyetleri arasında tuttukları düşünülmektedir.

M. Ö. 2000 yılının ortalarında ise Hurri-Mitanni Devleti, eski Ön Asya'nın en güçlü siyasi kuvvetlerinden birisi olurken, Şuppiluliuma'nın¹²³ (M. Ö. 1350-1320) seferleriyle gücünü kaybetmiştir¹²⁴.

Orta Tunç Devrinde ise Bingöl ve çevresi Hititlerin hâkimiyetine girmiştir. Kiğı ve Bingöl etrafında bazı köylüler tarafından bulunan eski seramikler, süs eşyaları ve silahların yapım biçimleri Boğazköy'de bulunan benzer eşyalara rastlandığından, bu benzerlik Doğu Anadolu geçmişinin Hititler ile aynı zamanda geliştiğini göstermektedir¹²⁵.

M. Ö. 1200 yılında görülen Ege göçleri sonrasında da hem Hitit İmparatorluğu hem de Mitanni Devleti, tarihten silinmiştir. Tarih öncesi devirlerde Bingöl'ün en önemli niteliği bölgede obsidyen (volkan camı) taşının olmasıdır. Özellikle Solhan Şeref Meydan'ında önemli derecede obsidyen yatakları bulunmaktadır¹²⁶.

1.1. Tarihî Çağlarda Bingöl

İnsanlar Anadolu'ya Suriye tarafından Fırat'ı izleyerek gelmişlerdir. Bu gelişin öncesinin tarihi net olarak bilinmese de bu dönemlerden önce Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat kısımlarının karlarla çevrildiği varsayılmaktadır. Dolayısıyla bu civarlarda yaşamın olmadığı söylenmektedir. Tarih öncesi devirlerde Bingöl bölgesinin buzullarla kaplı olması insan yaşamını engellese de zaman içerisinde coğrafi şartlarda görülen ılımanlaşmalar bu çevrede yaşama geçildiğini göstermektedir. Bingöl sı-

---

¹²² Elmar Schwertheim, *a.g.e.* 83.

¹²³ Şuppiluliuma M. Ö. 1350-1320 yılları arasında hüküm süren Hitit Kralıdır. Bkz: Muazzez İlmiye Çığ, "Anadolu'nun Bin Tanrılı Kralı Şuppiluliuma", *Bütün Dünya Dergisi*, 4, 2016, 100.

¹²⁴ Metin Tuncel, *a.g.m.*, 184.

¹²⁵ M. Şemsettin Günaltay, *a.g.e.*, 268.

¹²⁶ Çetin Ekin, "Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçlerine Katılan Kavimler", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/2, 2017, 502.

rasıyla Hititlerin, Urartuların, Asurluların, Perslerin, Büyük İskender'in ve birçok gücün hâkimiyetinde olmuştur¹²⁷.

1.2. Hitit Hâkimiyetinde Bingöl

Bingöl birçok uygarlıkların, kavimlerin göçlerine ve bu bölgede yerleşmelerine sahne olmuştur. Hititler, M. Ö. 2000'li yıllarda Fırat etrafında Urfa, Mardin çevresinde *Vasukani* şehrini kurmuşlardır. Bu dönemde Bingöl ve etrafı Hurrilerin hâkimiyetindeydi. Hititlerin yeni krallık devrinde Kral Şuppililuma'nın Hurri prensini damat etmesinden sonra egemenlik alanını genişletmişlerdir.

M. Ö. 2000 başlarında Anadolu tarafına gelen Hititler az bir zamanda Kızılırmak yakınlarına geçtikleri gibi civardaki Hatti'yi almışlardır. Doğu Anadolu bölgesinde hükümlanlık kuran Mitanniler, bu dönemde Orta Anadolu'da kuvvetli olan Hititler ile bağlantıya geçtiler. Hitit kralı Telepinuş'un ölümü (M. Ö. 1650) sonrasında Hititlerin bölge üzerindeki gücünün azaldığı bilinmektedir. Hititler yeni krallık döneminde Toroslar'ı geçerek Mitanni Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Sonrasında başa geçen Şuppililuma, Mitanni prensiyle iyi ilişkiler kurup hedefleri içerisinde olan Doğu Anadolu bölgesine açılmalarını kolaylaştırdı.

II. Murşili Dönemi'nde (M. Ö. 1343-1310) ise Batı Anadolu toprakları denetim altına alınmış ve Hitit imparatorluğunun sınırları güneyde Lübnan'dan, kuzeyde Karadeniz Dağlarına, batıda Ege Denizi'nden doğuda Bingöl Dağlarına kadar genişlemiştir¹²⁸.

M. Ö. 1360 senesinde Harput ve çevresi Hititlerin kontrolüne girdi. Hititler Harput, Bingöl, Muş ve etrafına *İşuva* ismini verdiler. Anadolu'da kuvvetli otorite kuran Hititler M. Ö. 1200'lü yıllara kadar tarih sahnesinde kalmışlardır¹²⁹.

---

¹²⁷ Metin Tuncel, a.g.m, 183.

¹²⁸ Taciser Sivas, *Uygarlık Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2011, 84.

¹²⁹ *Bingöl Belediyesi Faaliyet Raporu*, 28.

1.3. Urartu Hâkimiyetinde Bingöl

Anadolu'nun doğusunda, Van gölü çevresinde, M. Ö. 900-600 yılları arasında hüküm süren, Ön Asya'nın önemli güçlerinden biri de Urartulardır¹³⁰. M. Ö. IX. asır ortalarında Van Gölü'nün doğu tarafında başkent Tuşpa'da kurulan Urartu Devleti, VII. asrın ortalarına kadar sınırlarını tamamlamıştı. Urartular Batıda Fırat, kuzeyde Kars platosu - Sevan Gölü havzası, doğuda Urmiye Gölü havzası ve güneyde Toros Dağlarının kuşattığı yerleri yönetmiştir¹³¹. Urartu (Biainili) Krallığı'nın, denetlenmesi güç olan coğrafyasında Doğu Anadolu ve etrafında iki asrı geçen bir sürede devam ettirdiği egemenlik birçok alanda incelenmesi gereken farklı nitelikler gösterir. Urartular, Orta Demir Çağı'nda Ön Asya'nın kuvvetli devletlerinden biridir. Çağdaşlarından güneyde Asur, batıda Melitia (Melid, Malatya), Tablani (Tabal/Kayseri çevresi) ve Qumaha (Kummuh/Kommagene, Adıyaman/Samsat) olmak üzere Geç Hitit devletleri, Orta Anadolu'da Frigler, Kuzeybatı İran'da Mana ve Medler gibi krallıklar ile siyasal ve ticari ilişkiler kurmuşlardır¹³². Urartu Devleti'nin batı bölgesine, Van gölü yöresinden, en kısa sürede ulaşabileceği yol, Muş ovası ve Bingöl dağlarındaydı. Urartuların burayı önemseydiği, gerek yazılı gerek kalıntılardan anlaşılmaktadır¹³³.

M. Ö. 3000 yılından sonra tarih sahnesinde olan Hurrilerin devamında Urartular kendilerini Biainili diye adlandırırken Asurlar ise onların yaşadığı yerlere Nairi ülkesi veya Uruatri demişlerdir¹³⁴. Büyük Hitit İmparatorluğu'nu yıkan M. Ö. 1200 göçleri sonrasında Doğu Toroslar'dan Homa'ya¹³⁵ kadar uzanan ayrı ayrı Hitit beylikleri kurulmaya başlamıştı. Bu aşamada Doğu Anadolu'da Van Gölü etrafıyla, Dicle'nin doğusunda ve Murat Suyu'nun orta ve yukarı taraflarında bulunan Bingöl ve etrafında dağınık bir şekilde varlıklarını sürdüren Hurri boylarının beylikleri bulun-

---

¹³⁰ Zübeyr Yıldız, *a.g.t.*, 42.

¹³¹ Kemalettin Köroğlu, *Urartu: Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, 12; V. Diakov-S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi*, (çev.: Özdemir İnce), I, Yordam Yayınevi, İstanbul, 2008, 205.

¹³² P.E. Zimansky, *"Urartu Krallığı ve Topoğrafya"*, Savaş ve Estetik, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 79.

¹³³ Zübeyr Yıldız, *a.g.t.*, 42.

¹³⁴ Oktay Belli; "Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açından Eleştirisi Üzerine Bir Deneme", *Anadolu Araştırmaları VI*, İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, 46.

¹³⁵ Kütahya sınırları içerisinde kalan bir yer Bkz: Özer Küpeli, Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyıllarda Homa kazası, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2000, 1.

maktaydı. Asurların Urartu denilen bölgelerinin güney tarafında Nairi, batı tarafında ise İşuva bulunuyordu¹³⁶.

Nairi ülkelerini hedef alan Asur kralı I.Tiglatplesa M. Ö. 1114'te de ikinci seferini yaparak buradaki müttefiki olan Nairi Beyliği ile mücadele ederek onları yenilgiye uğratmıştır. Bu mücadele o dönemden kalma yazıtlardan anlaşılmıştır. Bu anıtlarda Asurların, Urartulara karşı mücadelesinde kazandıkları ve *Nairi Denizi* denen Van Gölü etrafındaki Palu'dan, Bingöl'e ve Aladağ bölgesine kadar Murat boy- larının Asurların kontrolüne girdiği anlaşılmıştır¹³⁷.

M. Ö. 1000'li yıllarda Urartuların kurulduğu Van etrafında, batıdan Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl; kuzey batıda da Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri civarında demir yatakları bulunmaktadır. Bundan dolayı burada yapılan demir metalürjisinin M. Ö. 1000'li yılların başlarında Urartu krallığının kurulması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Urartu krallığı, önemli demir madenlerine sahip Malatya, Elazığ, Bingöl ve Erzincan-Erzurum civarlarında M. Ö. IX. asrın sonları ve M. Ö. VIII. asrın ortalarına kadar ele geçirebilmiştir¹³⁸.

Başkentnin batısındaki Bingöl, Elazığ ve Tunceli bölgesi M. Ö. IX. yüzyıldan sonra Urartu'nun denetimine girmiştir. Bölgenin kontrolü Palu ve Mazgirt/Kaleköy gibi içinde fazla oda bulunan kaya mezarları merkezleri vasıtasıyla sağlanmıştır¹³⁹.

Dünyanın en eski ulaşım birimlerinden olan Urartu karayollarının günümüze kadar gelen en güzel kalıntıları Bingöl Dağları üstündedir. Hem taş kaplamalı olup hem de teraslı yolda her 25-30 km.de konaklama yerleri bulunuyordu.

1.4. Med-Pers Hâkimiyetinde Bingöl

Medler, Asurluların hâkimiyeti altında, İran'ın batı bölgesinde yaşamaktaydılar. Kral Keyaksar zamanında Babiller ile birleşen Medler, Urartuların yardımını alarak Asurluları yenerek varlıklarına son verdiler. Medler M. Ö. 546'da batıya ilerleye-

¹³⁶ Taner Tarhan – Veli Sevin, “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları: Askeri ve Sivil Mimariye Ait Gözlemler” *Anadolu Araştırmaları IV-V*, İUEF Yayınları, İstanbul, 1977, 275.

¹³⁷ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işık Matbaası, İstanbul, 1953, 38.

¹³⁸ Veli Sevin, “Malatya-Elazığ-Bingöl” İlleri Yüzey Araştırması-1985”, *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, 282.

¹³⁹ Kemalettin Köroğlu, *Urartu: Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, 13.

rek Lidyalıları mağlup ettiler ve Anadolu'nun Kızılırmak tarafını ele geçirdiler. Böylece Bingöl ve çevresi Medler'in egemenliğine geçti (M. Ö. 600)¹⁴⁰.

M. Ö. 650'lerde önce Kafkasya'dan gelen İskitlerce zayıflayan Urartular, Medler tarafından M. Ö. 600'de yıkılmıştır. Urartuların yıkılmasıyla Medler, Doğu Anadolu'da, Bingöl ve yöresinde iyice güçlendiler. Bu dönemde Bingöl'ün de içinde bulunduğu Murat vadisine "Kalde" denilirdi. Bazı kaynaklarda ise bu isim Halti olarak da geçer¹⁴¹.

M. Ö. 550'de İran tarafından Anadolu'ya akın eden Persler Bingöl, Elazığ ve Tunceli çevresini kontrolüne kattılar. Bingöl bölgesini alan Persler kral Dara döneminde Genç ilçesindeki Kralkızı kalesini yapmışlardır¹⁴².

M. Ö. 331 senesinde Büyük İskender, Pers kralı Dara'yı Gaugamela¹⁴³ savaşında yenip Pers bölgesini ele geçirdi¹⁴⁴. Bingöl ve Kiğı bölgesi M. Ö. 331 yılına kadar Pers egemenliğinde bulunup savaş sonrasında Makedonyalıların yönetimine girdi. Büyük İskender'in ölümü sonrasında imparatorluğu dağılmış ve Ptolemler, Selevkoslar (Selevkiler) ve Antigonitler olarak krallıklar oluşmuştur. Doğu Anadolu ve Bingöl bölgesi Selevkoslar krallığının yönetiminde olmuştur¹⁴⁵.

M. Ö. 250'de İran'da Part krallığı güçlenince Bingöl ve çevresi de Partlara boyun eğmiştir. Partlar Doğu Anadolu'ya hükmetmek için senelerce Selevkoslar ile bir mücadele halinde oldular. M. Ö. 117'de Roma İmparatoru Tarionos, Partları yenip bu tarafları aldıysa da onun ölümü sonrasında İmparator Hedrianos (M. Ö. 117-138) Fırat'ın doğu kısmında ve Bingöl'ü Partlara vermiştir. M. Ö. 200-189 yıllarında Nemrut dağının güneybatısında şimdiki Samsat ilçesine (Sumaysut- Samosata) merkez olan Kommagene krallığı oluşmuştur. Sonrasında Komogenler, Zaiadres yönetiminde Bingöl, Elazığ ve Tunceli taraflarını ele geçirmişlerdir. Bu dönemde bu bölgeye Sophone denilmektedir¹⁴⁶.

---

¹⁴⁰ Sevin, *a.g.m*, 229.

¹⁴¹ Yıldız Er, *Bingöl İl Tanıtım Rehberi*, Bingöl, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015, 5.

¹⁴² Yılmaz Akbulut, *a.g.e*, 39.

¹⁴³ Gaugamela: Kuzey Irak'ta bugün ki Dohuk şehri yakınlığında bulunan yerdir.

¹⁴⁴ Suna Doğaner, "Büyük İskender: Coğrafyacı Bir Savaşçı Kral", *Türk Coğrafya Dergisi*, 48, İstanbul, 2007, 25.

¹⁴⁵ Yılmaz Akbulut, *a.g.e*, 39.

¹⁴⁶ Okan Alay, *a.g.e*, 19.

1.5. Sâsânî-Roma Hâkimiyetinde Bingöl

Romalıların yayılan politikaları, onları Anadolu tarafına da yöneltmişti. Selevkoslar, o zamanda Batı Anadolu bölgesinin büyük kısmına hâkimdiler. Sâsânîler, Yunanistan'da Roma'ya yenilince Anadolu tarafına çekildiler. Sonrasında Batı Anadolu'da olan büyük bir savaşta Selevkos Krallığı, yenilince rakibine büyük bir toprak kaldı. Sonrasında Romalılar, Anadolu tarafına doğrudan değil de dolaylı bir şekilde burada kurulan küçük devletler üzerinden hükmettiler. Roma'nın Anadolu egemenliği sırasında bölge ve havalisi bir müddet Romalılar ile Partlar tarafında değişse de sonuç olarak Roma tarafında kaldı¹⁴⁷.

Romalılar, Doğu Anadolu kısımlarını alırken Van Gölü tarafını geçip Bingöl'ü de almışlardı. Ermeniler de bu çevrede yayılarak Romalılar ile mücadeleye girmişlerdi. Romalılar küçük Asya'yı Roma idaresinde bölümlere ayırıp Doğu Anadolu, Pontus ve Kilikya vilayetleri ismiyle M. Ö. 65'ten sonra Roma'ya bağlamışlardı. Sonrasında bölge ve etrafı Romalıların hâkimiyetinde olmuştur.

Sâsânîler, Romalılardan Mezopotamya, Anadolu ve Suriye'yi alarak kendi topraklarına katmak için harekete geçtiler. Bu mücadeleler sırasında Bingöl, Erzurum, Erzincan ve Diyarbakır iki ordu arasında savaş alanı haline gelmiştir (M. S. 241-272). Sâsânî Kralı Şapur M. S. 253 yılında Roma kralını esir alarak Kayseri'ye kadar yürümüş sonrasında Kiği ve Bingöl havalisi de Sâsânîlerin egemenliğine geçmiştir. Bu mağlubiyet sonrası tekrar harekete geçen Romalılar, Sâsânîleri mağlup ederek Anadolu vilayetlerini Roma'ya bağlamıştır.

M. S. 310–379 senelerinde İran'da başa geçen II. Şapur'un Hristiyanlığı ülkesine getirmek istememesi Roma İmparatoru Büyük Konstantin ile savaşmasına neden olmuştur. Aralarında yapılan savaşta Romalılar, Sâsânîleri yenerek Doğu Anadolu'da üstünlüğü ele geçirmiştir¹⁴⁸.

Bingöl ve çevresini topraklarına katan Romalılar burada uzunca bir zaman hâkimiyet kurmuşlardır. Roma İmparatorluğu M.S. 395'te Batı ve Doğu Roma olarak bölününce Bingöl tarafı Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun toprakları içerisinde

¹⁴⁷ Taciser Sivas, *a.g.e*, 73.

¹⁴⁸ M. Sadık Yiğitbaş, *Kiği*, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul, 1950, 27.

olmuştur. Burayı alan Bizanslılar Bingöl ve çevresinde uzun yıllar egemenliklerini devam ettirmişlerdir. Ayrıca Kiğı kalesinin Bizanslılardan kalma olduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁹.

Sâsânî Hükümdarı I.Hüsrev (531-579) başa geçtiği zaman Mezopotamya'nın aksine Ermeni bölgesi sorunlu bir yer olmaya devam etmiştir¹⁵⁰. İran ve Bizans arasında Hashteanh'ın (Bingöl) da içinde olduğu Ermenistan topraklarına hâkim olma mücadelesi yıllar boyunca sürmüştür. Bu mücadeleler sırasında Bizans askerleri, Hashteanh'ta bulunan Zitariç (Kitharizon), Nicopolis, Arhistia kalelerini zapt ederek İran Kralı Hüsrev'i geri planda bırakmışlardır¹⁵¹.

Kral Hüsrev ikinci kez Ermenistan'da egemenlik için Bizans'a karşı asker toplayarak Hark, Hashteanh ve Taron (Daron, Muş)'a vergi tahsilatları için adam göndermiştir¹⁵². Bu girişiminden bir sonuç elde edemeyen Kral Hüsrev bir taraftan Roma'nın halefi olarak ortaya çıkan Bizansın da bu topraklarda gözünün olduğunu ve durmayacağını bildiği için Ermenilerle savaşmaya başlar. Aralarında birçok çatışma çıkar fakat bu durum Ermenilerin lehine olur. Kral Hüsrev ordusuyla beraber geri püskürtülür¹⁵³.

Bizans İmparatoru Heraklyus (610-641) ile Sâsânî Hükümdarı II. Hüsrev arasında da Ermeni toprakları üzerinde egemenlik kurmak uzun yıllar mücadelelere neden olmuştur. Sonrasında II. Hüsrev tekrar Ermenistan topraklarını almaya çalışırken İmparator Heraklyus tarafından öldürülür. Bingöl bölgesinin de içerisinde olduğu bu topraklar Bizans hâkimiyetinde kalır¹⁵⁴.

---

¹⁴⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *a.g.e.*, 72.

¹⁵⁰ René Grousset, *a.g.e.*, 227.

¹⁵¹ Sebeos *a.g.e.*72.

¹⁵² John Mamikonyan, *a.g.e.*,72.

¹⁵³ René Grousset, *a.g.e.*, 267.

¹⁵⁴ John Mamikonean's, *a.g.e.*, 72.

II. BÖLÜM

2. ORTAÇAĞ'DA BİNGÖL BÖLGESİ

Ortaçağ kavramı, ilk kez Antik dünyanın çöküşüyle kendi yüzyılları arasındaki zamanı ifade etmek için Rönesans düşünürleri tarafından ortaya çıkarılmıştır. İtalyan hümanistler kendi dönemlerini tarihin en gelişmiş dönemi olarak kabul etmektedir. Onlar medeniyetlerinin örneklerini Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinde aramaktadırlar. Bu sebeple Yunan ve Roma ile kendi yaşadıkları çağ arasındaki zaman dilimini Ortaçağ olarak adlandırmaktadırlar. Ortaçağ, tarihi oluşturan önemli zaman dilimlerinden biri olmasının yanında, İlkçağ ile Yeniçağ arasında kayıp, karanlık bir devir olarak algılanır¹⁵⁵. Arkeolojik belgelerin az olmasından dolayı da bu döneme karanlık çağ denilmektedir¹⁵⁶.

İslâm Medeniyeti kendisinden önceki tüm medeniyetlerin mirasından yararlanmaya çalışan bir birikime sahiptir. Yararlandığı kaynakların bir kısmı Antik Yunan olmasına karşılık, ilimde Arapça ve Farsça çoğu kaynaktan faydalanmışlardır. Yapılan tercümelere sonra Ortaçağda İslâm kültür ve medeniyeti ilmî ve bilimsel seviyede yaratıcı eserler ortaya çıkarmıştır¹⁵⁷.

2.1. Ermeniler Döneminde Bingöl Bölgesi

Bingöl ve çevresi İslâm fetihleri öncesi ve sonrasında el-Cezîre ve Ermeniyeye bölgeleri arasında yer almaktaydı¹⁵⁸. İslâm coğrafya eserlerinde Ermeniyeye olarak isimlendirilen coğrafî alan kapsamında görülmekteydi. Ermeniyeye, üç kısımdan oluşup, Kalikala (Erzurum), Hilat (Ahlat), Şimsat (Palu-Harabe Köyü) ve Birinci Ermeniyeye'yi oluşturmaktaydı¹⁵⁹.

---

¹⁵⁵ Donald Matthew, *Ortaçağ Avrupası*, (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, 11.

¹⁵⁶ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, 15.

¹⁵⁷ Etem Çalık, "İslam Medeniyetinin İlmi Kaynakları", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, III/5, Ankara, 2013, 56.

¹⁵⁸ İsmet Miroğlu, "Erzincan", *DİA*, XI, TDV, İstanbul, 1997, 319.

¹⁵⁹ Abdurrahman Acar, "Klasik İslâm Tarihî Kaynaklarına Göre Bingöl ve Çevresi", *II. Bingöl Sempozyumu*, (25-27 Temmuz 2009), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2009, 189.

Moses Khoronatsi Ermeniler ile ilgili, *Ermenistan'da Khal Ferat Hanedanlığı (Arsakid Monarşisi)'ni kuran Sâsânî Ermenilerinin Kralı Valarşak (248-211, Arşak, Trdat)'ın halef olarak düşündüğü oğlunu kendi yanında tutup diğer oğullarını Hashteankh Eyaleti (Palu-Çapakçur bölgesiyle) bu eyaletin sınırındaki vadiye yerleştirmesi adet olmuştur* der¹⁶⁰.

Yine H. Hübschmann eserinde, *Arsacid kraliyet evinin genç prenslerine mirasçı olan yer Hashteankh bölgesidir* diyerek bu bölgenin saray mensuplarının yaşadığı yer olduğunu söyler¹⁶¹.

M. Ö. I. yüzyılın başlangıcında Yukarı Aras tarafında kurulan Ermenistan Krallığı, Milâdın ortalarına doğru ortaya çıkmıştı. Ermeniler Bingöl'e kadar ilerlemişti¹⁶². Bundan dolayı Ermenistan Kralı Tigranus Romalılar ile bozuşunca Roma Generali Lucullus Ermeni Krallığı'nın üstüne yürümüştür. Poppeius, Ergani geçidini geçerek Diyarbakır'da Tigrana-Kerta Kalesi'ne sığınan Ermenistan Kralı Tigranus'u yenmiştir ve Sophane bölgesini ele geçirmiştir. Roma Generali Guregio da Ermenistan'ın merkezi olan Artaxata'yı alıp Ermenistan Krallığı'nı Romalılara bağlamıştır¹⁶³.

IV.-V. yüzyıllarda karışık olan bu dönemlerde Anadolu'nun Doğu kısmı, bölgede egemenlik kurmaya çalışan iki imparatorluğu ortaya çıkarmıştır. Yani Roma (daha sonra Doğu Roma) ile Sâsânîleri 387'de bir anlaşma yaparak Ermenilerin çoğunlukta oldukları yerleri kendi aralarında paylaşmak mecburiyetinde bıraktı. Ermenilerin elinde olan toprakların 4/3'ünü kapsayan ve Romalılar tarafından *Pers-Ermenisi* ismi verilen topraklar Hüsrev tarafından idare edilerek İran'daki Sâsânîlerin payına düşmüştür. Daha batıdaki ve dörtte birini kapsayan topraklar ise Roma'ya kalmıştır. Fakat Roma hissesinde kalan Ermeniler kültürel anlamda daha gerideyken, Pers-Ermenileri kültürel olarak daha ileri bir seviyedeydiler¹⁶⁴.

IV. yüzyılın ikinci yarısına doğru Hıristiyanlık, Roma'nın Doğu topraklarında, yani hem Sâsânî egemenliğindeki Ermeniler arasında hem de her iki imparatorlu-

¹⁶⁰ Moses Khorenats'i, *a.g.e.*, 144.

¹⁶¹ H. Hübschmann, *a.g.e.*, 292.

¹⁶² Enver Konukçu, *a.g.e.*, 14.

¹⁶³ Zübeyr Yıldız, *a.g.t.*, 66.

¹⁶⁴ Robert H. Hewsen, "The Historical Geography of Baghesh/Bitlis and Taron/Mush", *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, Costa Mesa 2001, 72.

ğun Ermeni toplumu arasında yayılmıştı. Bu yüzyılın ortalarına doğru ise Sâsânî-Pers savaşlarında kullanmak için, Romalılar Pers-Ermenileri içerisindeki Ermenilere destek veriyorlardı¹⁶⁵.

450 yılında Ermeni din adamları ve soylularının düzenlediği toplantıdan direnişle beraber isyan kararının çıkmasıyla bazıları Sâsânîlerin tarafını tutmuşlardı. Bir tarafta Hıristiyan olan Vardan Mamikonyan, diğer tarafta ise Sâsânîler tarafından bütün Ermenistan'ın valisi seçilen ve Ermeni beyliği olan Sivnik hanedanından Vasak Siuni vardı. Sonrasında Vasak, Vardan ile birlikte planlanıp gizli kalması kararlaştırılan isyan düşüncesini de kabul ederek yemin etmiş ama sözünü tutmamıştır. İsyân Sâsânîler tarafından öğrenilince, Ermeniler üzerine yürüdüler. Ermeni direnişinin başında olan Vardan Mamikonyan yardım için birçok ittifak girişiminde bulunmuşsa da yanıt alamadı. Sonrasında Hunlarla ittifak eden Vardan, Sâsânîlere karşı birlikte mücadele etme kararı alırlar¹⁶⁶.

Ermenistan'ın Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları arasındaki bölünmeyi anlatan Ghazar Parbeci eserinde, Vardan Mamikonyan'ın (450-51) Hunlarla anlaşıp, Sâsânîlere karşı Awavayr savaşında kendi toprakları için yaptığı mücadeleyi anlatır. Aynı zamanda yeğeni Vahan Mamikonean ve askerleri (481-84), İran askerlerine karşı Mamikoneanların yetkisi altındaki bir köyde kamp kurmaya giderken Hashteankh bölgesinden Erez köyüne giderler. Vahan yeni bir ordu toplamak için Güneybatı nahiyelerinden yani tam da Bizans sınırındaki Hanzit, Dzopk ve Hashteankh'tan adam toplamaya başlar. Fakat bu sırada Sâsânî Kralı Firuz, Akhunlar ile savaşını kaybedince ordusu dağılır¹⁶⁷.

Sâsânî Kralı Hüsrev sonrasında Ermenistan üzerinde hâkimiyet kurabilmek adına birçok bölgeden Bizans'a karşı boşuna vergi almaya çalışır. Ancak bu eyaletlerin sakinleri sadece Ermenilerin prensi olan Vahan Mamikonyan'a itaat edeceklerini bildirirler. Ermeniler de topraklarını korumak için Kral Hüsrev'e karşı birlik içerisinde hareket etme planı almıştır. Savaşçıların dökümü; Hashteankh prensi Smbat'ın

---

¹⁶⁵ Mehmet Tezcan, “V. Yüzyılda Ermeni – Sâsânî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği ” A. Ü. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 32, Erzurum, 2007, 193.

¹⁶⁶ Robert H. Hewsen, “The Historical Geography of Baghesh/Bitlis and Taron/Mush”, 32.

¹⁶⁷ Ghazar Parbec'i, a.g.e,292.

kumandası altında 3600 adam vardı. Baluni (Palu) diyarı prensinin 3000, Oğnud veya Eğnud prensinin 5000, Smbat'ın oğlu Vahan Kamsarakan'ın 6000 askeri vardı¹⁶⁸.

Simbat daha fazla asker toplayarak Hashteankh'ta Gireh adındaki bir köye gider. Burada İran askerlerine karşı geceleri örgütlenmeyi ve İran birliklerini dağıtmak için plan yaparlar. Yardımlarına Palunik Prensi Varaz (Palu Prensi) gelerek çoğu İran birliği dağıtılır¹⁶⁹.

Ermeniler, Bingöl merkezde Aftor, Dik Köyü, Ekinyolu (Simsor) Köyü, Göltepesi (Çan) Köyü, Gözeler Köyü ve Yeni Köy'de meskûndular. Adaklı'da Adaklı Merkez, Akbinek Köyü, Bağlarpınarı (Temran) Köyü ve Yel değirmeni (Zermek) Köyü; Karlıova Merkez, Karlıova Merkez Kale Mahallesi, Göynük (Oğnut) Köyü ve Toklular (Tokliyan) Köyü; Solhan'da Arakonak (Girvas) Beldesi, Ardüsen (Yenibaşak), Hovit (İnandık) Köyü ile Genç ilçesinde Çaytepe Beldesi (Valer), Cansor ve Çevirme (Ulya) Köyü'nde yaşamışlardır¹⁷⁰.

2.2. Bizans Döneminde Bingöl Bölgesi

Bizans kroniklerinde Bingöl bölgesi için Asthianene ismi kullanılmıştır¹⁷¹. Ayrıca Bizanslılar, Bingöl bölgesini ellerinde tutmak için bu yörede Havcic veya Hafçiç denen bir kale inşa etmişlerdi¹⁷². Burası Bizans kaynaklarında Citharizon ve Khabzitzin, Müslüman kaynaklarında ise Havçiç olarak geçer¹⁷³.

Bizans devrinde yapılan idari taksimatla Mezopotamya eyaleti kurularak Bingöl bölgesi de bu eyalete dâhil edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra bölgede Bizans-Sâsânî mücadelesi yaşanmaya başlanmıştır.

Renê Grousset'in kaynak olarak gösterdiği Procopius'a göre 390'dan 600'e kadar Roma-Pers sınırı şimdiki Erzurum'un yani Karin'in doğusundan geçiyordu. Daha sonra Meyyâfârikîn (Silvan)'in doğusundan geçer. Böylece Karin ve Martropo-

---

¹⁶⁸ Renê Grousset, *a.g.e.*, 267.

¹⁶⁹ John Mamikonyan, *a.g.e.*34.

¹⁷⁰ Bilgehan Pamuk, "Kürt Beyleri'nden Yavuz'a Davet", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 63, İstanbul, 2006, 22.

¹⁷¹ Renê Grousset, *a.g.e.*, 26.

¹⁷² Enver Konukçu, *a.g.e.*, 15.

¹⁷³ Renê Grousset, *a.g.e.*, 22.

lis Bizans'ın sınır şehirleriydi. Şöyle ki; Derzene (Tercan), Keltzene (Erzincan yöresi), Khorzane veya Khorzianene (Khortziank), Balabitene (Palakhovid), Asthianene (Haşdıank, Bingöl) ve Sophanene (Dzopk) Bizans'ın sınır bölgeleriydi¹⁷⁴.

Bingöl ve çevresinde, Bizans egemenliğinin birinci devresi VII. asrın ortalarına kadar devam etmiştir¹⁷⁵. Justinianus döneminde (518-527) Bingöl, Dördüncü Armenia eyaleti içerisinde yer almaktaydı. 536 tarihli kanun eski Ermeni Satraplıkları Sophanene (Küçük Dzopk), Anzitene (Hanzit), Balabitene (Palu yöresi), Asthianene (Hashteankh) ve Sophanene (Büyük Dzopk)'yi Dördüncü Ermenistan'ın idaresine bağladı. Buraya Khortzene (Khortziank)'nin bir bölümünü de eklemek gerekir. Böylece buralara Bizanslı memurlar gelip yerleştirildi. İki Bizanslı Dük, Dördüncü Ermenistan'a getirildi. Bunlardan birisi Theodosiopolis (Erzurum)'e diğeri ise Asthianene'deki Kitharizon bölgesine gelmiştir¹⁷⁶.

387'den sonra Doğu Roma ve İran arasındaki sınır, kuzeye doğru gelmiştir. II. Justinianus'un imparatorluğu döneminde (565-578), bölgenin güney sınır kesimleri iyi yönetilemiyordu¹⁷⁷. İmparatorlar ne otoritelerini koyabiliyorlar ne de sınır boyunca sivil nüfusa söz geçirebiliyorlardı¹⁷⁸. Sözü edilen tarihte, belirlenen kesin sınırlardan biri şu şekildedir; Liçik Su (Kaynarpınar) ve aşağısındaki Peri Su ismindeki nehir, Doğu Roma sınırları içerisindeyken, Göynük Suyu'nun yukarı vadisi Bingöl Dağı'nın batı bayırları ve muhtemelen Şuşar Deresi'nin batı kısmı Sâsânî Devleti'nin sınırları içerisine yerleşmişti. Bu sınır; Tuzla suyunun yukarı havzası ve yukarı Aras havzasındaki sırtın üzerindeki tepeler ve dağlardan oluşurdu. Buranın bir bölümü Doğu Roma, bir bölümü de Sâsânî sınırları içerisindeydi¹⁷⁹.

Bu dönemde Bizans oldukça zayıflamış ve Sâsânîler ile yapılan antlaşma sonucunda Bingöl'ün de içinde olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları Sâsânîlere bırakılmıştır. Fakat İmparator Herakliyus'un tahta geçmesiyle İran üzerine sefer düzenlenip Bingöl ve çevresi yeniden Bizans'ın eline geçmiştir. VI. yüzyıl bo-

¹⁷⁴ René Grousset, *a.g.e.* 160.

¹⁷⁵ Abdurrahman Acar, *a.g.m.* 21.

¹⁷⁶ René Grousset, *a.g.e.* 231.

¹⁷⁷ T.A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey*, II, London, 1989, 273.

¹⁷⁸ J. Bignall Bury, *History of the Later Roman Empire*, London, 1923, 43.

¹⁷⁹ Nina G. Garsoian, *The Political Division of Armenia*, New York, 1967, 15.

yunca Bizans-Sâsânî arasında önemli mücadeleler yaşanmış ve büyük tahribatlar olmuştur¹⁸⁰.

İmparator Heraklyus'un hüküm sürdüğü dönemde (610-641) Bizans güçsüzdü. Bu arada 18 yıl süren bir anlaşma ile Ermeniler ve İran Kralı Hüsrev arasında barış süreci yaşanmaktaydı. Bizans'ın güçsüzlüğünü fırsat bilen Hüsrev, Ermenistan topraklarına girerek birçok yeri almıştır. Bizans İmparatoru Heraklyus güçlenince İran'ın aldığı toprakları geri alarak Kralları Hüsrev'i da öldürmüştür. Sonrasında İmparator Heraklyus, Ermeniler ile arasını iyi tutmaya çalışmıştır¹⁸¹.

940 yılında Seyfüddevle¹⁸², Bizans İmparatoru Theodosiopolis/Kâlikâlâ¹⁸³ seferi sırasında Bingöl bölgesini de istilâ etmiştir. Öncesinde de, Bizanslılar Arap akınlarını ön plana aldıklarından, Bingöl Dağı'ndaki Hafçic/Havcic¹⁸⁴ kalesini inşa ettirmişlerdi. Ancak Seyfüddevle'nin yürüyüşü sırasında bu kale emniyet için tedbir olarak yıkılmıştır. 1000 yılında Bizans İmparatoru II. Basileios¹⁸⁵ (976-1025) doğu seferinde ise Malatya'dan Malazgirt'e ilerlerken Hanzit, Palu ve Koher Dağı'ndan geçerek Bingöl Dağları ve vadilerini takip ederek Malazgirt'e gidebilmiştir¹⁸⁶.

2.3. İslâmi Dönemde Bingöl Bölgesi

Doğu Anadolu'da egemenlik kurma düşüncesinde olan birçok devlet, stratejik önemi nedeniyle Bingöl yöresini de topraklarına katmak amacıyla mücadele halindediler¹⁸⁷. Bundan dolayı Bingöl'ün geçmişi, Doğu ve Güney Doğu Anadolu sınırları içerisinde olan komşularının ve burada olan büyük illerin tarihleriyle orantılıdır.

¹⁸⁰ Abdurrahman Acar, a.g.m, 21.

¹⁸¹ John Mamikonean's, a.g.e, 72.

¹⁸² Seyfüddevle, Hamdanîlerin Halep kolunun kurucusudur. Bizans'a karşı yaptığı savaşlarla, bilim ve sanat adamlarını korumakla ün yapmış bir komutan, önemli bir devlet adamıdır.

¹⁸³ İslâm tarihi kaynaklarında Erzurum ve çevresi için kullanılmakta olan ilk isim Kalikalâ'dır. Osman Gürbüz, "Kalikalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İLTED*, 2, Erzurum, 2016, 131.

¹⁸⁴ Renê Grousset, a.g.e, 589.

¹⁸⁵ II. Basileios, (955 - 1025) 960'dan 1025'e kadar Bizans imparatoru unvanını kullanmıştır. I. Basileios ile başlayan Makedonyalı hanedanından olup, II. Romanos ile Theofano'nun oğludur. 960'dan 963'e kadar babası II. Romanos ile 963'ten 969'a kadar II. Nikeforos ile ve 969'dan 976'ya kadar I. Yannis Çimiskes ile kardeşi olan VIII. Konstantin ile daha çok sembolik bir şekilde ortak imparatorluk ünvanı taşımıştır. Bkz: Zeliha Demiral Gökâlç, *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, 19.

¹⁸⁶ Enver Konukçu, a.g.e, 14.

¹⁸⁷ Bilgehan Pamuk, a.g.m, 104.

Bingöl bölgesindeki yaylalarda otlak olarak buradaki beyliklerde kalmıştır. Konumundan dolayı bu şehir, Doğu Anadolu bölgesini güneye bağlı kılan yolların güzergâhında olma nedeniyle önemli hale gelmiş ve bu çevrede Urartular sonrasında bazı kaleler inşa edilmiştir. Bundan dolayı Bingöl, Urartulardan İslâm fethine kadar, genelde buradaki kalelerin elde edilmesinde mücadelelerle gündeme gelmiştir¹⁸⁸.

Bingöl tarihte hem Doğu Roma'nın hem de Sâsânîlerin hâkimiyeti altında kalmıştır. Sâsânîler'in Müslümanlara boyun eğerek tarihten çekilmesiyle, Bingöl bölgesi de içinde olduğu Yukarı Fırat Havzası'yla beraber İslâmiyeti kabul ederek İslâm coğrafyasının bir parçası olmuştur¹⁸⁹. Bu tarihten sonra Bingöl ve çevresinde büyük değişimlerin olduğu görülür. Fethin ilk dönemlerinde Cezire bölgesine bağlı yönetilen şehir bir dönem de Erminiye bölgesine bağlanmıştır. Bilhassa Emevîlerin son dönemlerinde daha çok Hâricî isyanları görülen ve onlara üs görevi yapan el-Cezîre bölgesinin tersine şehir sakin bir yapı arz etmiştir¹⁹⁰.

İslâm kaynaklarında Ermeniye olarak bilinen bu bölgeyi rivayetlere göre Müslümanlar 639 yılında fethetti. Fakat bu durum sabit kalmadığı gibi sürekli de el değiştirdi¹⁹¹.

Hz. Ömer (634-644) döneminde Suriye ve Irak Arap hâkimiyetine girdi. Ebu Ubeyde b. Cerrâh komutasındaki İslâm kuvvetleri, 636'da Yermük'te Bizans'a karşı zafer kazandılar. Sonrasında düşüşe geçen Bizans topraklarında ilerleyen İslâm kuvvetleri, Anadolu'nun iç kısımlarına gelerek Maraş'a vardılar¹⁹². el-Cezîre şehri 639 yılında, Ebu Musa el-Eş'arî ile Sa'd b. İyaz b. Ganem tarafından barışçıl bir şekilde İslâm topraklarına dahil edildi. Müslümanların, Biladü'ş-Şam diye isimlendirdiği Suriye'yi fethetmeleri, el-Cezîre'nin fethini kolaylaştırdı. el-Cezîre'nin ve özellikle buranın önemli yeri Amid'in fethi, Ermeniye ve Bingöl tarafının da alınmasını kolaylaştırdı¹⁹³.

---

¹⁸⁸ Abdurrahman Acar, a.g.m, 19.

¹⁸⁹ Abdurrahman Acar, a.g.m, 22.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, (çev.: Ahmet Ağrakça), III, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 1991, 417.

¹⁹¹ Abdurrahman Acar, a.g.m, 189.

¹⁹² Yaşar Bedirhan, a.g.e, 43.

¹⁹³ Nebi Butasım, *Bingöl'deki Mimari Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2010, 8.

İslâm orduları, 639'da Diyarbakır yöresine geldiklerinde Bingöl bölgesi Bizans egemenliğindeydi. Şam bölgesinde, Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın komutasındaki İslâm ordusunun komutanlarından İyaz b. Ganem; İslâm halifesi Hz. Ömer'in emriyle bölgenin fethine yönelmişti¹⁹⁴. İyaz b. Gânem fetihle bulunup, ulaşamadığı yerlere İslâm ordularının Ebu Ubeyde'den önce büyük komutanı ve emrindeki sekiz bin kişilik kuvvetin komutanı Halid b. Velid'i göndermişti. Diyarbakır'ın fethi uzamış ve melikesi Meryem'in yardımına civardaki Bizans kalelerinden yardım gelme tehlikesi belirmişti. Diğer taraftan, Hz. Ömer'e hesap veren İslâm ordusu, el-Cezîre bölgesini bırakmadan çevredeki kalelerin fethine yöneliyordu¹⁹⁵.

İyaz b. Gânem, Diyarbakır kuşatmasında, bu fetih planında Hâlid b. Velid'i Palu ve civar kaleleri fethetmekle görevlendirdi. İslâm orduları Hâlid b. Velid komutasında bölgeye girerek komutanlarından Sultan Kibes¹⁹⁶ tarafından Palu¹⁹⁷, Hani¹⁹⁸, Hetah (Lice)¹⁹⁹, Meyyâfârikîn (Silvan), es-Sûveydâ²⁰⁰, Zulkarneyn ve Cebel-i Cûr üzerine yapılan saldırılardan sonra sulh yoluyla fethedilerek Müslümanların hâkimiyetine girmiştir²⁰¹.

Hz. Osman (644-656) döneminin ilk zamanlarında önemli fetih hareketlerinde İslâm birlikleri, 651'de Habîb b. Mesleme komutasında, Anadolu'nun doğusunda Erzurum tarafına gelerek Doğu Anadolu'nun birçok yerini fethettiler. Bu sırada Çapakçur Kalesi de İslâm egemenliğine girmiştir.

¹⁹⁴ Muhittin Özdemir, "Şâfiî Mezhebi'nin Doğu Anadolu Ayağı ve Bingöl Örneği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, 2006, 345.

¹⁹⁵ Ramazan Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, TDV, İstanbul, 1992, 509.

¹⁹⁶ Hz. Kibes'in mezarı Elazığ Kovancılar İlçesi Kayalık Köyü yakınlarındaki Sultan Dağındadır.

¹⁹⁷ Diyarbakır'ın kalelerinden birini oluşturmaktadır. Erişilmesi zor olan bu kale, Erzeni'r-Rum (Erzurum) ve Helât (Ahlât) yönüne düşmektedir. (İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 248). Günümüzde Elazığ'a bağlı bir ilçedir ve aynı adla anılmaktadır.

¹⁹⁸ Diyarbakır'ın kalelerinden biri olup aynı zamanda kent merkezidir (İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, III, 247). Günümüzde Diyarbakır'a bağlı bir ilçe olup Hani olarak isimlendirilmektedir.

¹⁹⁹ Diyarbakır'a bağlı bir ilçe olup Hani olarak isimlendirilmektedir. Diyarbakır'da, Meyyâfârikîn'e yakın erişilmesi zor bir kaledir. Hetâh'ın, Lice ve Hazro ilçeleri arasında bulunan eski bir şehir olduğu, bazı kaynaklarda Atak olarak geçmesine karşın yörede Entakh şeklinde telaffuz edildiği ve günümüzde Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı bir köy olduğu kaydedilmiştir. (bkz: Ahmet Demir, *İslâm'ın Anadolu'ya Gelişi*, Kent Işık Yayınları, İstanbul, 2004, 107).

²⁰⁰ Diyar-ı Mudar yönünden Âmid ile Harran arasında kalan bir yerleşim yeridir. (Yâkût el-Hamevî, *Mû'cemü'l Büldân*, III, 286). Şanlıurfa'nın bugünkü Siverek ilçesidir.

²⁰¹ Abdurahman Acar, "Bingöl ve Çevresinde İslâm Dininin Yayılışı", *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, Bingöl, 2007, 22.

Hız. Ali (656-661) ve Hız. Muaviye (661-680) arasındaki çekifmeler sırasında, Arap İslâm hâkimiyetindeki Bingöl, tekrar Bizans topraklarına alınmıştır. Ancak çekifme sırasında Halife Muaviye, burayı almıştır. Abbasî halifeliğinde, bu zamanda Anadolu'daki gazalar daha çok ön plana alındı. Sugur denen Anadolu sınır karakollarına Türk birlikleri yerleştirildi. Yazlık ve kışlık denen savaşlarda Abbasî idaresi, Bizans'a karşı saldırılarda bulundu²⁰². Ancak bu egemenlik mücadelesi, iki tarafta da kalıcı olmayıp yöre sürekli el değiftirdi²⁰³.

2.4. Artuklular Döneminde Bingöl Bölgesi

Diyarbakir ve Mardin etrafında 1102-1409 yılları arasında hâkimiyet kuran bir Türkmen²⁰⁴ hanedanıdır²⁰⁵. Artuklu Devleti'nin kurulduğu bölge, İslâm kaynaklarında el-Cezîre²⁰⁶ olarak anılır. el-Cezîre Eyaletleri; Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar ve Diyarbakir'i kapsar²⁰⁷. İslâm fetihleri sırasında ise Diyarbakir'den başlayarak Tikrit'e kadar uzanan kısma el-Cezîre adı verilmiştir²⁰⁸.

Üç kol halinde Hısn-ı keyfa (Hasankeyf) ve Amid (Diyarbakır), Mardin ve Meyyâfârikîn (Silvan) ve Harput'ta hâkimiyet kuran hanedanın atası ve Oğuzların Döğer boyu olan Eksük oğlu Artuk, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın kumandanlarındandı. Anadolu bölgesinin fethine katılıp Yeşilirmak Vadisi boyunca ilerleyerek Anadolu'nun Türkleşip İslâmlaşmasına katkıda bulundu. Sultan Melikşah zamanında, Karmatîlerin itaati için, Bahreyn'e sefer düzenledi. Melikşah'ın kardeşi Tutuş,

²⁰² Erol Kürküoğlu, *Ortaçağ'da Erzurum (V-XV Yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum, 2007, 58.

²⁰³ Metin Tuncel, a.g.m, 183.

²⁰⁴ Mehmet Emin Özmen, *Anadolu Selçuklularının Artuklular İle İlişkileri*, Yayınlanmamış Yükseklikans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007, 9.

²⁰⁵ Coşkun Alptekin, "Artuklular", *DİA*, III, TDV, İstanbul, 1992, 415.

²⁰⁶ Cezîre, Fırat ile Dicle nehirleri arasında bir bölgenin adıdır. Ancak bu bölgenin sınırları, tarihi süreç içerisinde sürekli değışiklik gösterir. Cezîre'nin sınırları, kuzeyden Keban kasabasının önünden geçen Fırat nehrinden başlar ve güneye doğru, Samsat, Rumkale, Birecik, Rakka, Rahbe ve Hille beldelelerinden geçerek güneyde bulunan Divaniyye'ye yaklaştıktan sonra doğuya yönelir. Burası Cezîre'nin Fırat sınırıdır. Sonra doğuda, Dicle sınır kabul edilerek, İmare, Bendar, Tikrit, Hadise, Musul, Cizre ve Hasankeyf taraflarını içine alarak, Tepe Horbus (Batman)'tan sonra kuzeye yönelir. Oradan Meyyâfârikîn (Silvan), Tercil (Hazro), Atak (Lice) ve Hani kasabalarından geçerek, Palu önünden Murad nehrine ulaşır. Bu sınırlar Cezîre'nin en geniş sınırlarını teşkil eder.

²⁰⁷ Claude Cahen, "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddîn b. Şeddat'a Göre)", (çev.: Neşat Çağatay), II, 4, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1953, 93.

²⁰⁸ Mehmet Emin Özmen, a.g.t, 1.

hizmetleri sonrasında ona Filistin'in yönetimini verdi. Bununla birlikte, Kudüs'e az bir süre hükmeden Artuk Bey, 1091'de öldü²⁰⁹.

Bingöl ve çevresi Malazgirt savaşından sonra Anadolu'da kurulan Türk beylikleri arasında uzun bir süre (XI-XII. yy.) Artukluların hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönemle ilgili en önemli kaynak İbnü'l-Ezrak'ın *Tarih-i Meyyâfârikîn ve Amid* adlı eseri olup, eserde Bingöl bölgesinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir²¹⁰.

1154'te ilk kez Meyyâfârikîn'e giden Emîr Necmeddin burada günlerce kaldı. Buradan Tel Şeyh'teki Evselû'l-Hine'ye geldi. Fahreddin Kara Arslan ve Ahlat hâkimi arasındaki gerginlikten dolayı Fahreddin ile bir toplantı yaptı. Sonrasında ikisi de Ahlat hâkimi Sökmen'in ülkesine doğru hareket edip Cebel-i Cûr bölgesinde olan Tûğtab'a geldiler. Fahreddin Kara Arslan burayı yağmalayarak Malazgirt vilâyetinde kaldı. Araya giren Emir Necmeddin iki taraf arasında barışı sağlamıştır²¹¹.

1157 yılında Emîr Necmeddin ile Fahreddin Kara Arslan arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Fahreddin askerleriyle Evsel'deki nehir kıyısına gelmiştir. Bu sırada Mardin'de bulunan Necmeddin Emîr Meyyâfârikîn'e önce el-Hâcib Şemseddin Sevinc'i gönderdi. Sonra da kendisi Mardin'den hareket etti. Bunun üzerine Fahreddin kendi memleketine çekildi ve Necmeddin de Cebel Cûr'a gitti. Bu arada Ahlat hâkimi de Emîr Necmeddin'e yardım etmek için askerleriyle beraber Fahreddin Kara Arslan'ın ülkesinin içine kadar giderek halkın bir kısmını esir aldı. Fahreddin ise Cebel Cûr'a giderek Muş ovasına kadar ilerledi. Emîr Necmeddin bir askeri birliğini Muş'a yolladı. Fakat bu birliği geri püskürtüldüğü gibi Muş'a bağlı beş köy de yağmalandı. Bir süre sonra iki taraf arasında anlaşma sonrasında Necmeddin Emîr Mardin'e, Fahreddin Kara Arslan da Hısn-ı Keyfâ'ya geçti. Kısa bir süre sonra da aralarında sulh yapıldı²¹².

1165 tarihinde Kutbeddin İlgazi Bingöl'e giderek şehrin valisini azledip tutukladı. Aynı tarihte yine Emîr Necmeddin de bölgeye giderek geceyi Bazar Kö-

²⁰⁹ Coşkun Alptekin, a.g.m. 416-417.

²¹⁰ İbnü'l-Ezrak el-Fariki, *Meyyâfârikîn ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, (çev.: Ahmet Savran), , Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 1992, 62.

²¹¹ İbnü'l-Ezrak, a.g.e, 112.

²¹² İbnü'l-Ezrak, a.g.e, 120.

yü'nde geçirdi. Yaklaşık bir ay sonra Emîr Necmeddin yanındakilerle birlikte Bingöl'den dönüp el-Hayz bölgesinde olan ez-Zebediyye'ye ulaştılar²¹³. 1175 yılının başlarında Ahlat'ta kalan Kutbeddin İlgazi sonrasında oradan Bingöl'e ve Hani'ye geçti. Neticede 1165 tarihinden itibaren Bingöl bölgesi, Kutbeddin İlgazi'nin idaresine girmiş ve Kutbeddin sürekli Bingöl'ü ziyaret etmiştir²¹⁴. Şehir, Kutbeddin İlgazi'nin ölüm yılı olan 1184'e kadar Artuklu hâkimiyetinde kalmıştır²¹⁵. Bingöl ve çevresinde yaklaşık bir asır devam eden Artuklu hâkimiyeti süresince Artuklulardan günümüze Genç ve Sivan'da cami, hamam, çeşme, kale ve köprü kalmıştır²¹⁶.

2.5. Eyyûbîler Döneminde Bingöl Bölgesi

Eyyûbî Devleti, XII. asrın son çeyreğinden XIII. asrın ortasına doğru Mısır, Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan, el-Cezîre'nin bir bölümü ve Yemen'de hâkimiyet kuran önemli bir devlettir²¹⁷. Eyyûbî hanedanının kurucusu Necmeddin Eyyûb 532/1138 yılında Haleb ve Mısır'ın idarecisi Zengî b. Aksungur'un maiyetine katıldı. Bundan hemen sonra kardeşi Şirkûh Zengî'nin oğlu Nureddin Zengî'nin hizmetine girdi. 564/1169 yılında Şirkûh, Mısır'ın kontrolünü aldıysa da bundan sonra hemen öldü ve böylece yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî hanedanın gerçek kurucusu oldu²¹⁸.

1186 yılında Selâhaddîn, yeğeni Takiyüddîn Ömer'i Mısır bölgesine vali olarak atayarak yanına da oğlu Melik Efdal'i verdi. Ancak vergi hususunda aralarında çıkan gerginlikten dolayı Selâhaddîn Takiyüddîn'i Şam'a çağırdı. Mısır yönetimini ondan aldığını söyleyerek buraya karşılık Hama'ya ek olarak Menbiç, Maarra, Kefer-tab, Meyyâfârikîn ve Cebel Cûr'u ona ikta olarak verdi²¹⁹.

1190 senesinde III. Haçlı seferiyle beraber Selâhaddîn valilerinden Şam'a gelmelerini istedi ama Takiyüddîn buna karşılık vermedi. Akka'yı ele geçiren Haçlı-

---

²¹³ İbnü'l-Ezrak, *a.g.e*, 148.

²¹⁴ İbnü'l-Ezrak, *a.g.e*, 177.

²¹⁵ İbnü'l-Ezrak *a.g.e*, 158.

²¹⁶ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, TTK, Ankara, 1994, 134.

²¹⁷ Bedrettin Basuğuy, *Selâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, 1.

²¹⁸ Edmund Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, (çev.: Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli), Oğuz Yayıncılık, İstanbul, 1980, 77.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e*, XI, 523.

lar onları büyük yenilgiye uğrattı. Bu durumdan Takıyüddîn sorumlu tutuldu. Bu sırada ülkesinin iç isyanlarıyla uğraşan Takıyüddîn önce Süveyda (Siverek) tarafına gitti sonra da Artuklu Hükümdarı Nureddin b. Karaarslan'ın ülkesine doğru yürüyerek Hani'yi kuşattı. Sonrasında da Cebel Cûr'a gitti fakat burada da Ermeni köyleri isyan halindeydi. Bu isyanı sert bir şekilde bastıran Takıyüddîn bu bölgede sükûneti sağladı²²⁰.

Selâhaddîn'in ölümünden sonra Bingöl ve çevresi, oğlu Efdal'e bırakılmış, ancak 1191 yılında Selâhaddîn'in diğer oğlu Takıyüddîn, Amid'e bağlı toprakların bir kısmı ile Siverek, Hani kalelerini ve Bingöl'ü ele geçirmiştir²²¹. Sonrasında Cebel Cûr'un da içinde olduğu Meyyâfârikîn Selâhaddîn'in kardeşi Melik Adil'in idaresine geçmiştir.

1200'de Mısır'a doğru hareket eden Melik Adil isyan eden yeğeni Melik Efdal'i Kahire'de mağlup etti. Yeğeni amcasından birkaç yeri kendisine vermesini istedi fakat olumsuz cevap aldı. En son kendisine Cebel Cûr, Meyyâfârikîn ve Hani taraflarını istedi ve Melik Adil yeğenin bu isteğini kabul etti. Bu yerlerin teslimi için elçi yollayan Melik Efdal, Melik Adil'in oğlu Melik Evhad'ın Meyyâfârikîn'i vermemesiyle bu bölgenin yerine daha farklı şehirleri almıştır²²².

1221 senesinde Melik Adil'in oğlu Melik Eşref yönetiminde olan Cebel Cûr, Meyyâfârikîn, Hani şehirlerini kardeşi Şihabeddin Gazi'ye ikta olarak vermiştir. 1223 yılına kadar da barış içinde kaldılar. 1224'te ise Melik Eşref'e karşı isyan eden Şihabeddin Gazi başarılı olamadı. Abisi Melik Eşref onu affetti fakat Meyyâfârikîn, Cebel Cûr, Hani, Kulp bölgeleri dışındaki her yeri de kardeşinden geri aldı.²²³

1228'de Celâleddin Harezmsâh'ın Ahlat'a saldırmasını öğrenen Melik Eşref çok geçmeden Harezmsâh ordusunun Cebel Cûr'a ulaştığını ve buraları yağmaladığının haberini aldı. Halka ağır kayıplar veren Harezmsâh ordusu kış şartlarından dolayı ülkelerine geri döndüler²²⁴.

---

²²⁰ George Ebu'l-Ferec, *a.g.e.*, 459.

²²¹ Ramazan Şeşen, *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, 147.

²²² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* XII, 155.

²²³ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* XII, 421.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* XII, 481.

2.6. Harezmsâhlar Döneminde Bingöl Bölgesi

Harezm, sulanabilen etrafını kaplayan çöllerle birlikte korunaklı, Volga bölgesine giden toprak olarak da elverişli bir bölgeydi²²⁵. Ayrıca Ceyhun Nehri'nin aşığı mecrasında bulunan alandır²²⁶. Bölgenin idarecileri daha eski devirlerden itibaren “*Hârizmşâh*” unvanını kullanıyorlardı. Harezmsâhlar Devleti (1097–1231), Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasçısı gibi çıkmış ve Batı Türkistan, Horasan, İran ve Azerbaycan'a kadar uzanan geniş ülkelere hüküm sürmüştü²²⁷.

XII. yüzyıl başlarında Türk-İslâm Devleti olarak ihtişamlı bir çağ yaşamıştır ve sonrasında Moğol istilası sonucu yıkılmıştır. Harezmsâhlar Devleti'nin yıkılmasından sonra, Celâleddîn Harezmsâh Anadolu'ya geçti. Burada, Türkiye Selçuklu Sultanı ve diğer Türk hükümdarlarına Moğollara karşı birlik çağrısında bulundu. Ancak, Türkiye Selçuklu sultanıyla aralarında çıkan sorunlar sonrasında yapılan Yasıçemen savaşında (1230) yenildi. Bu yenilgiyle artık toparlanamayan Celâleddîn Harezmsâh, 1231'de Meyyâfârikîn taraflarında, Moğollardan kaçarken öldürüldü. Bundan sonraki süreçte Harezmsâhlar dağılma sürecine girerek askerlerden bir kısmı Harran-Urfa civarına yerleşti. Zamanla Eyyûbî, Selçuklu ve diğer Türk hükümdarlarına ücretle hizmet sunmaya başlamışlardı²²⁸.

Celâleddîn'in ölümünden sonra dağılan Harezm güçleri dağınık halde kaldılar. Dağılan Harezmlilerin bir bölümü Bingöl – Tunceli - Diyarbakır civarında kalırken diğer bir bölümü de Anadolu'nun iç bölümlerine ve Suriye'ye dağıldılar²²⁹.

1243 yılında Selçukluların Köseadağ yenilgisiyle bölgede Moğol istilasına uğramış ve Bingöl de bu durumdan nasibini alarak Moğolların saldırısına maruz kal-

²²⁵ Marshall G. S. Hadgson, *İslâm'ın Serüveni*, II, İz Yayınları, İstanbul, 1993, 289.

²²⁶ Hârizm bölgesi ve tarihi önemi için bkz; Abdülkerim Özyayın, “Hârizm”, *DİA*, XVI, TDV, İstanbul, 2002, 217; Zeki Velidi Togan, “Hârizm”, *İ.A.*, V/1, İstanbul, 1950, 440.

²²⁷ W. Barthold, “Hârizmşâh”, *DİA*, V, İstanbul, TDV, 2002, 263-265; Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, 1.

²²⁸ Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti İle Harezmsâhlar Devleti Münasebetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, 3.

²²⁹ Kazım Paydaş, “Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran'a Yerleşen Harezmliler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 150, 2004, 2.

mıştır. Doğudan gelen Moğol tehlikesi karşısında Harezmîlilerden Bereket, Sarıhan aşiretleri, Cebelibereket'e²³⁰ Solhan aşireti de aynı adı taşıyan yere gelmişlerdir.

Rivayete göre kuvvetleri bozulan Celâleddîn Harezmsâh Zaza köylerinden birine saklandığı zaman bir köylü onu görmüş ve yanına yaklaşarak *Ahlat'ta kardeşimi öldüren (Harezmsâh) bu adamdır* diyerek onu silahıyla öldürmüştür. Zazalar bundan sonra Şah'ın olduğu bu yeri türbe olarak görmüşler ve Solhan aşiretinin bulunduğu köye de Harezmsâh köyü denilmiştir²³¹.

Bingöl bölgesi I. Alâeddin Keykubat tarafından Anadolu Türk birliği çatısı altına alındıktan sonra XIII. yüzyılın ilk zamanlarında Harezmsâhlar tarafından yağmlandı. Sonrasında başlayan Moğol istilâsıyla birlikte bölge, Moğolların kontrolüne geçti²³².

2.7. Türkiye Selçukluları Döneminde Bingöl Bölgesi

Selçuklular, Oğuzların Kınık Boyuna mensuptur²³³. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Malazgirt Savaşına kadar olan 30 yıllık (1038-1071) zamanda, Anadolu'ya gelen Türk akınları Bizans'ı mağlup edebilmek için önemliydi. Bazen Selçuklu orduları bazen de Türkmen grupları akınlar yaparak Orta Anadolu'ya kadar geçtiler.²³⁴

1071'de, Malazgirt'te Romanos Diogenes ve Alp Arslan arasında olan savaşta Selçuklular kazandı. Bundan sonra Bingöl ve çevresinin de Selçuklu hâkimiyetine girdiğini söylemek mümkündür. Malazgirt sonrası Phlateros Brakhamlos'a karşı cephe alan Tornig 50.000 yaya ve 60.000 atlı ile Murad Suyu vadisinde görünmüş ve geçtiği yerler içinde Bingöl de bulunuyordu. Bundan dolayı, 1071'i takip eden yıllar-

---

²³⁰ Cebelibereket: Gâvur Dağları olarak ünlenen bu sıra dağlar Belen'den başlayıp Düldül Dağlarına kadar uzanırlar. Tarihin değişik safhalarında çeşitli isimlerle anılan bu sıra dağlar, Ortaçağda Bizans - Abbasi sınırını oluşturmuş ve Bizanslılar tarafından *Amanos Dağları* olarak anılmıştır. Araplar ise *Kâfir Dağları* demişlerdir. Burası daha sonraları ise Cebeli bereket olarak isimlendirilmiştir. Bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Cebelibereket", *DİA*, VII, TDV, İstanbul, 1992, 185.

²³¹ Okan Alay, *a.g.e.*, 19.

²³² Hasbi Soylu, *a.g.e.*, 31.

²³³ Reşîdü'd-Dîn Fazlullah, *Camîu't-Tevârih Selçuklu Devleti*, (çev.: Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, 70.

²³⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, 281.

da, Türkler Murad'ın üst sahilindeki köyde yaşamışlardı ve yerleşen oba ya da kabileler buraya kendi ismini vermiştir²³⁵.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1074 tarihinde Antakya'dan Anadolu'ya geçti. Konya ve çevresini Rumlardan alıp 1075'te İznik'i topraklarına katarak bağımsızlığını ilan etti. Süleyman Şah bu yeni devleti kurmakla hem Anadolu'ya gelen Türkmenleri birleştirdi, hem de göçebe Oğuzların büyük kitleler şeklinde Anadolu'ya gelmelerini sağladı²³⁶.

Erzen ve Bitlis'teki Dilmaçoğullarının Bitlis kolu, 1085 yılından 1192'ye kadar hâkimiyetlerini devam ettirdiler. Melik Abdullah, Nureddîn Kutalmış, Şerefeddîn ve Ebûbekir bu müddet zarfında beyliklerinin batı sınırları içinde Bingöl'ü ve otlaklarını elde tuttular. Sökmenliler de Harput'ta güçlenmişler ve doğudaki hâkimiyetleri sırasında Bingöl'e ara ara nüfuz etmişlerdir.

1112'de amcası İl-Gazi'nin yardımı ile Belek Gazi, Harput, Palu ve Dersim bölgesine hâkim olurken, stratejik konumu dolayısıyla Bingöl'ü de kendisine bağlamıştı. Bu bölge, öncesinde Türkmen Beyi Çubukoğlu Muhammed'in elindeydi. Selçukluların son zamanlarında ise Bingöl ile ilgili pek bir bilgi yoktur²³⁷.

Sonrasında Anadolu'da fetihlerle ortaya çıkan bölüşümde Kığı ve Bingöl yaylaları Mengüceklilerin payına düştü. Daha sonra Saltukluların eline geçen bölge, I. Alâeddin Keykubat tarafından Anadolu Türk birliğine alındı. XIII. yüzyılda ise Bingöl bölgesi Harezmsâhlar tarafından yağmalanmıştır²³⁸.

2.8. Moğol İstilasında Bingöl Bölgesi

Moğollar, bugün Moğolistan sınırlarında bulunan Onon ve Kerulen nehirleri arasında yaşamaktaydılar²³⁹. Cüveynî 'ye göre, Moğolların ilk yurtları ziraata elverişli olmayan ve büyüklüğü yedi sekiz aylık bir yoldan fazla olan topraklardı²⁴⁰.

---

²³⁵ Enver Konukçu, *a.g.e.*, 14.

²³⁶ Osman Turan, *a.g.e.*, 287.

²³⁷ Enver Konukçu, *a.g.e.*, 21.

²³⁸ Hasbi Soylu, *a.g.e.*, 32.

²³⁹ Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 265.

²⁴⁰ Cüveynî, *a.g.e.*, 84.

Moğolların tarih sahnesine çıkışı Cengiz Han (1206-1227) ile olmuştur. Cengiz Hanın babası Yesugay Bahadır, Kıyat kabilesindedir²⁴¹. Cüveynî, bu kabileyi Moğol kabileleri içinde “*en büyük ve en köklü olanı*” diye tarif etmiştir²⁴².

Moğollar yüzyıllar içinde artan nüfuslarına göre Orta Asya’da güçlenerek etraflarındaki toplulukların bölgelerini istila ettiler. XIII. yüzyılda başlayan Moğol istilası; Moğolların Cengiz Han’ın bayrağı altında Orta Asya, Doğu Avrupa, Çin ve Sibirya Ovalarını istila etmesidir²⁴³.

Moğollar 1243 yılında Köseadağ savaşında Selçukluları yenince birçok yerde olduğu gibi Bingöl bölgesinde de Moğol istilası başlamıştır. Sonrasında bölge, Moğolların görevlendirdikleri komutanları olan Baycu Noyan’ın eline geçer ve İlhanlılara bağlanır²⁴⁴.

2.9. Akkoyunlular Döneminde Bingöl Bölgesi

Oğuzların Üçok kolundan Bayındır boyuna²⁴⁵ mensup olan Akkoyunlular, kaynaklarda ilk olarak 1340’ta, Trabzon-Rum İmparatorluğu’na yaptıkları akınlar ile geçmektedirler²⁴⁶. 1330–1508 yıllarında Azerbaycan, Tebriz, Musul, Harput ve Diyarbakır yörelerinde hüküm sürmüşlerdir²⁴⁷.

Bilinen ilk tarihi şahsiyetleri Tur Ali ve Kutlu Beylerdir. Hangi tarihlerde öldüğü tam olarak bilinmeyen, fakat 1360’lı yıllar olarak tahmin edilen Tur Ali Bey’den sonra Akkoyunluların başına Kutlu Bey geçmiştir. Onun döneminde Akkoyunlular, Erzincan ve çevresinde yaşamışlar; Bayburt ve çevresini yurt tutmuşlardır²⁴⁸. Kutlu Bey’den sonra ise Ahmed’in beylik makamına geçtiğini görmekteyiz²⁴⁹.

²⁴¹ H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı, Cengiz ve Hülâgü Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, 55.

²⁴² Cüveynî, *a.g.e.*, 93.

²⁴³ Manghol-un Niuça Tobça, *Moğolların Gizli Tarihi*, (çev.: Ahmet Temir), TTK, Ankara, 1986, 133.

²⁴⁴ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 18; Okan Alay, *a.g.e.*, 20; Recep S. Tatar, *Hurafeler Doğum-Yaşam-Ölüm Üzerine*, Su Yayınevi, İstanbul, 2016, 60

²⁴⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, *a.g.e.*, 1.

²⁴⁶ Mükrimin Halil Yinanç, “Akkoyunlular”, *İA*, I, MEB, İstanbul, 251-253.

²⁴⁷ Ercan Çağlayan, *a.g.t.* 18.

²⁴⁸ Yinanç, *a.g.m.* 253-254.

²⁴⁹ Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbadî, *Bezm ü Rezm*, (neşr. Kilisli Rıfat), İstanbul, 1928, 369.

Akkoyunlular dönemiyle ilgili en önemli kaynak, Ebu Bekr-i Tihranî'nin 1470–71 yılında Farsça yazmış olduğu *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eserdir. Kitapta Çapakçur, Bingöl Yaylağı ve Kiğı ile ilgili ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir²⁵⁰.

Akkoyunlular Bingöl'ü daha çok yaylak olarak kullanmışlardır²⁵¹. Tihranî'nin verdiği bilgilere göre, Bingöl yaylağı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu vilayeti arasında yer alır. Bingöl Yaylağı Akkoyunlular için önemli bir av merkezi olup, Bingöl yöresinde hiç yerleşim yeri bulunmadığı için o yaylakta yabani öküz, eşek, ceylan, kuşlar ve vahşi hayvanlar gibi çok sayıda av hayvanı bulunur. Daha sonra Akkoyunlu hükümdarı İskender Mirza, Bingöl Yaylağında sürekli avlanmış ve orada Bitlis, Ahlât, Van ve Vusfan Kürt emirlerini tutuklamıştır²⁵².

Tihranî'nin eserinde Akkoyunlu Pir Ali Bey'in oğlu Pilten Bey'in, Kiğı ve çevresinin hâkimi olduğu ve Kiğı, Erzincan ile buraya bağlı yerleşim yerlerinde çok büyük bir nüfuzla sahip olduğu söylenmektedir²⁵³. Ayrıca, Karakoyunlu Kara Yusuf'a karşı mücadele ettiği ve birçok askeri harekâta bulunduğu da kaydedilmektedir. Savaşçı kişiliğinden dolayı bölge beyleri içerisinde büyük bir nüfuz kazanan Pilten Bey yiğitliğiyle şöhret kazanmıştır. Pilten Bey'in İskender, Halil ve Behlül adında üç oğlu olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır²⁵⁴.

Bingöl, bir süre Doğu Anadolu bölgesinde hâkimiyet kuran Karakoyunluların (1380–1468) kontrolünde kaldı. Karakoyunlulara bağlı bir boy olan Barani/Baranlı aşireti Bingöl'de olup, Karakoyunlular bu bölgede para bastırmışlardır²⁵⁵.

Karakoyunlular, Bingöl'e hâkimken Timur tehlikesi baş göstermiştir. Erzurum'un doğusundaki Avnik Kalesi'ni ele geçirdikten hemen sonra Muş sahrasına hareket eden Timur, Bingöl suyu kenarındaki yerleri ele geçirdi. Timur, 1394'de Sivas yolundan Muş sahrasına bir kere daha indi. Karakoyunlu Sultanı Kara Mehmed (1389-1390) bunun üzerine Bingöl'e çekildi ve bölgedeki geçitleri Timur kuvvetleri-

---

²⁵⁰ Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, 1.

²⁵¹ Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, 71.

²⁵² Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, 69.

²⁵³ Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, 173.

²⁵⁴ Ebu Bekr-i Tihranî, *a.g.e.*, 87.

²⁵⁵ Faruk Sümer, *a.g.e.*, 18.

ne karşı kapattı. Timur daha sonra Ahlat yolu ile Aladağ'a döndü. Geçerken Sarıkamış ve Bingöl yaylalarında dinlenmiştir²⁵⁶.

Kısacası o dönem Bingöl'e çekilen Karakoyunlu Kara Mehmet, Timur ordusuna geçitleri kapattığı için Timur Muş'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Timur'un oğlu Şahruh ile anlaşamayarak Baysungur'dan kaçan İskender Mirza Bingöl'e uğramıştır. Bu bölge o devirde bir geçiş güzergâhı olup Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasında mücadele alanına dönüşmüştür²⁵⁷.

Akkoyunlu Uzun Hasan ile Karakoyunlu Cihan Şah arasında 1457'de yapılan Dicle savaşını Akkoyunlular kazanmış ve Bingöl bölgesi giderek iki devlet arasında rekabet sahası olmaya başlamıştır²⁵⁸.

Karakoyunlular, Akkoyunlulardan Diyarbakır'ı almak için Osmanlı sultanı Fatih'ten yardım ister ve bu amaçla Muş üzerinden Bingöl bölgesine geçerler. 30 Ekim 1467'de Murat suyu üzerinde Çapakçur'da Karakoyunlu Cihan-Şâh (1437-1467), Uzun Hasan ile yaptığı Çapakçur Savaşı'nda büyük bir yenilgi alınca, bölgede Akkoyunlu hâkimiyeti başlar. Karakoyunluları ortadan kaldıran Uzun Hasan bölge için bu sefer de Osmanlılar ile mücadele eder²⁵⁹.

Hatta Akkoyunlu Uzun Hasan ile ilgili, Trabzon Rum İmparatoru'nun Kızı Despina²⁶⁰ ile evlenince Genç İlçesinde ona bir saray yaptırdığı da rivayetler arasındadır²⁶¹. Sonrasında Akkoyunlu devletini ortadan kaldıran Safevîler, bölgeye hâkim olmuşlardır²⁶² ve yörede Süveydî Beyleri hüküm sürmüştür²⁶³.

---

²⁵⁶ Enver Konukçu, *a.g.e*, 16.

²⁵⁷ Metin Tuncel, *a.g.m*, 184; Nebi Butasım, *a.g.m*, 9.

²⁵⁸ Metin Tuncel, *a.g.m*, 183.

²⁵⁹ Enver Konukçu, *a.g.e*, 17.

²⁶⁰ Despina, Komnenos ailesinden, Trabzon Rum İmparatoru IV. İoannes'in kızı olup, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın da eşidir. Kaynaklarda Theodora, Catherine ve Despina adlarıyla zikredilmektedir. Osmanlılara karşı müttefik arayışı çerçevesinde Uzun Hasan ve IV. İoannes yakınlaşmıştır. IV. İoannes'in ölümünden sonra ise Trabzon Rum İmparatoru olan David Komnenos, müttefiklik ilişkisini devam ettirip yeğeni Theodora ile Uzun Hasan'ı 1458 senesinde evlendirmiştir. Yahya Başkan, "Despina Hatun'un Mezarı Meselesi", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, V/1, Malatya, 2016, 39.

²⁶¹ Celal Durak, "Bingöl ve Tarih", <https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi>, Erişim Tarihi: 25.07.2018.

²⁶² Şerefhan Bitlisi, *a.g.e*, 292.

²⁶³ Şerefhan Bitlisi, *a.g.e*, 292.

2.10. Süveydî Beyleri Döneminde Bingöl Bölgesi

Süveydîler Bingöl'de Solhan kazasında varlığını sürdüren bir aşirettir. Zaza dilini konuşurlar ve Şafîî mezhebine tabiidirler. Osmanlı belgelerinde “*Ekrid Yörükim*” taifesindedir²⁶⁴.

Bingöl ve civarı Abbasî Devleti'nin ilk zamanlarında beyliklerin ortaya çıktığı bir bölge haline gelmiştir. Bunların en iyi bilineni Süveydî²⁶⁵ hanedanıdır. Osmanlı belgelerinden bilindiğine göre Süveydîler, bölgede hâkimiyet kurmuştur. Kaynaklara göre Abbasi halifesi Harun er-Reşid (786-809) zamanında Bermekî hanedanının tasfiye edilmiştir. Hanedan üyeleri İslâm dünyasının merkezden uzak yerlerine yerleştirilmiştir²⁶⁶.

Süveydî Beyleri, Harun Reşit zamanında Bağdat'tan göç ederek Genç sancağına bağlı Hançuk'a yerleşmişlerdir. Süveydî beyleri topraklarını genişleterek Bingöl bölgesinde de hüküm sürmüşlerdir. Şerefhan, Hançuk'ta hâkimiyet kuran Süveydî Beyleri'ni tarihsel olarak ele almıştır²⁶⁷.

Selçuklular 1071 senesinde Malazgirt'ten sonra Bingöl'ü de kontrolü altına almıştır. Dönem dönem Karakoyunlu ve Akkoyunluların da kontrolünde kalan beylik 1508 yılında Safevîlerin kontrolü altına girmiştir²⁶⁸.

Süveydî Beyleri ile ilgili en önemli yazılı kaynaklardan biri 1596 tarihli Bitlis Hâkimi Şeref Han'ın Şerefnâme adlı eseridir. Şerefnâme'ye göre, *Çapakçur beyleri Al-i Bermek/Bermekoğulları soyundan gelen Süveydî/Sıwedi Beyleri olup, Süveydîler bu yörede uzun bir süre hüküm sürmüşlerdir. Aşiretlerinin soyu Esved adında bir*

²⁶⁴ Ali Rıza Özdemir, Kayıp Türkler Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkmen Aşiretleri, Kripto Yayınları, Ankara, 2008, 265.

²⁶⁵ Süveydî Hanedanlığı: Süveydîler, önceleri Genç'e bağlı Hançuk'a yerleşmişti. Akkoyunlu Uzun Hasan, Çapakçur'u bu emirliğin topraklarına katmıştı. Hançuk emiri, Çapakçur, Genç ve Ağcakale'yi bir Kürt Kızılbaş aşireti olan Pazukiler'den geri almıştı. Selçukluların 1071'de Malazgirt zaferi sonrasında Bingöl ve çevresi de Selçukluların hâkimiyeti altına girmiş ancak Süveydî Beyliği varlığını korumuştur. 1527 tarihli tahrir defterinde, Çapakçur'un otonom hâkimi olarak Süveydî hanedanının emirinin adı geçer. Zaman zaman Karakoyunlu ve Akkoyunluların da hâkimiyeti altına giren bu bölge Şah İsmail'in Akkoyunlu egemenliğine (1508) son vermesiyle Safevi yönetimine girmiştir. Bkz: Mesud Öğmen, “Aşiret Yapılanması ile Bingöl ve Civarında Bulunan Aşiretler”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu (1-2 Ağustos 2009)*, Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl, 2009, 85.

²⁶⁶ Şerefhan Bitlisi, *a.g.e.* 282.

²⁶⁷ Şerefhan Bitlisi, *a.g.e.* 295.

²⁶⁸ Mesut Yeğen, *a.g.m.* 85.

gence ulaşmaktadır. Bermekoğulları'nın soyları Fars krallarına ulaşır ve eskiden Belh vilayetinde bulduklarını, ateşe taptıklarını, sonrasında İslâmiyeti kabul ettikleri söylenir ²⁶⁹.

---

²⁶⁹ Şerefhan Bitlisi, *a.g.e.*, 292.

III. BÖLÜM

3.BİNGÖL BÖLGESİNİN KÜLTÜR VE MEDENİYET ALANINDAKİ ÖNE- Mİ

3.1. Kültür ve Medeniyet

Kültür kavramının doğru bir şekilde bilinebilmesi için, benzer kavramlarla olan farklılıkları üstünde durmak gerekir. Bu kavramların başında “medeniyet” veya “uygarlık” kavramı gelmektedir.

Kültür uygarlıktan farklı olarak toplumların birbirlerinden ayrılan yönleri üzerine kuruluyken medeniyet ise toplumların ortak yönleri üzerinedir. Kısaca toplumların farklı yönleri kültürü, benzer yönleri ise uygarlığı oluşturur²⁷⁰. Başka bir ifade ile kültür kavramı belli bir topluma aittir, medeniyet ise zaman ve mekân itibarıyla daha geniş bütünler için kullanılmaktadır²⁷¹.

3.2. Tarih Öncesi Çağlarda Bingöl’de Kültür ve Medeniyet

Doğu Anadolu’da eski dönemlere ait birçok yerleşim yerine rastlanıldığını görmekteyiz. Bu yerleşmelerin olduğu şehirler içerisinde Elazığ, Tunceli ve Bingöl bulunmaktadır. Her ne kadar Bingöl bölgesinde kayda değer bir araştırma yapılmamışsa da, bölgedeki en önemli özellik, tarih öncesi çağları aydınlatacak obsidyen (doğal cam) yatakları bulunmasıdır²⁷². Alet yapımında, çoğu kez kuzeyden Van-Bingöl tarafından alınan obsidyen kullanılıyor, taştan oyulan çanaklarsa çoğu zaman geometrik ve fazla olmasa da gerçekçi bezemelerle süsleniyordu²⁷³.

Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, kalkolitik ve Tunç devirlerde, yeryüzü şekilleri, iklim ile insanların hayat biçimleri günümüzdeki şeklini almıştır. M.Ö. 3500 yılları

---

²⁷⁰ Coşkun Can Aktan, “Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür”, *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, VI/20, 2007, 1.

²⁷¹ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, 43.

²⁷² Zübeyr Yıldız, *a.g.t.*, 40.

²⁷³ Veli Sevin, *a.g.t.* 22.

rında buraya insanlar yerleşmiş ve sonrasında Bingöl birçok uygarlığın hâkimiyetinde kalmıştır²⁷⁴.

İlkçağda Bingöl, uygarlıklar tarafından yaylak olarak kullanıldığından ve sürekli el değiştirdiğinden dolayı az sayıda eser vardır. Bu yapılar içerisinde en çok kale (Kiğı, Kralkızı, Bokar, Çayboyu, Kaleönü, Yayladere, Sebetrios Kaleleri) yer almakta olup birçok Höyük ile mağaralar da yer almaktadır²⁷⁵.

3.3. Ortaçağ'da Bingöl'de Kültür ve Medeniyet

Yöre daha çok yaylak olarak kullanılmakla birlikte korunmaya dayalı yerler kurmuştur²⁷⁶. Burada olan eserler dönemsel olarak mimarî yapıları da içinde barındırmaktadır²⁷⁷. Hıristiyan mimarisine baktığımızda ise Ermeni ve Rum eserlerini kapsamaktadır²⁷⁸.

Bingöl, siyasî bölge olarak derin bir geçmişe sahip olduğu için çeşitli kültür uygarlığın mücadelelerinin olduğu bir yerleşim merkezidir²⁷⁹.

Bingöl yöresinin Roma egemenliğine girdiği dönemde insanlar, taş veya toprak evlerde kalıyor, sınırlı tarım yapıyor ve hayvansal gıdalarla besleniyordu²⁸⁰. Bu bölgede Roma zamanından kalan yapılar içerisinde kiliselerin önemi büyüktür. Ermeni kiliseleri, genelde Ermeni kesiminin fazla olduğu Kiğı ilçesinde bulunmaktadır. Neredeyse her köyde bir kilise bulunan bu yöredeki kiliselerin çoğunluğu da yıkılmıştır. Sadece kırsal alanda ve ulaşımında sıkıntı olan bölgelerdeki yapılar zor da olsa kalabilmiştir²⁸¹.

Roma İmparatorluğu'nun bölünmesiyle Bingöl bölgesi Bizans Devleti sınırlarında kalmıştır. M. S. 395 yılında şehir Bizans'a bağlandıktan sonra burada Sâsânî, ardından da Arap akınları başlamıştır. Herakleitos devrinde Anadolu, 18 yönetim bi-

²⁷⁴ Yılmaz Akbulut, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, 33.

²⁷⁵ Tiryaki, *a.g.t.*, 87.

²⁷⁶ Yıldız, *a.g.t.*, 79.

²⁷⁷ Mehmet Top, "Bingöl'deki Mimari Doku Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, Bingöl, 2007, 171.

²⁷⁸ Nebi Butasım, *a.g.e.*, 1.

²⁷⁹ Abdülaziz Beki, "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Katkısı" *II. Bingöl Sempozyumu*, (25-27 Temmuz 2008), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2009, 695.

²⁸⁰ Zübeyr Yıldız, *a.g.t.*, 68.

²⁸¹ Nebi Butasım, *a.g.m.*, 81.

rimine ayrılan Mezopotamya'nın başkenti Erzincan'dı ve Bingöl de buraya bağlıydı²⁸². Bingöl ve çevresinde görülen bazı kalıntılar da kalelerin varlığını göstermektedir. Murat suyu vadisinde, Harput ya da Palu'ya, Kiğı'ya ve Kemah'a olan saldırıları engellemek amacıyla yapılmışlardı. Bizans döneminde Bingöl yöresinde kentleşme yaygınlaşmış, ticaret gelişmişti.²⁸³.

3.4. İslâmî Dönemde Bingöl'de Kültür ve Medeniyet

Roma sonrası Bingöl bölgesi, Bizans'ın egemenliğinde olduğu sıralarda burada İslâm hâkimiyeti başladı. Malazgirt'ten sonra İslâmiyet'i kabul eden Oğuzlar Doğu Anadolu'ya yerleştiler. Sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti kurulduktan sonra bu çevreye birçok Türk boyu yerleşmiştir. Bu yerleşmeler, ya kalelerle korunmuş ya da kale içinde bulunmuştur²⁸⁴.

İslâm imar sisteminde Roma'nın etkisini de görmekteyiz. Selçuklular ise Roma-Bizans etkisinden başka Arap ve İran'ın kültüründen de etkilenecek, kendilerine özgü bir yapı geliştirdiler²⁸⁵.

Bingöl'ün ilçesi olan Kiğı'da cami ve Genç ilçesi Diyarbuk köyünde bulunan kümbet tipi harabeler ise Akkoyunlu dönemine aittir. Ayrıca Uzun Hasan'ın eşi Despina için Genç civarında bir saray yaptırdığı rivayetler arasındadır²⁸⁶.

3.5. Bingöl Bölgesinde Ekonomik Faaliyetler

İnsanoğlu ile doğal ortam arasında yeni bir yaşam biçimini sağlayan en önemli unsur 13-14 bin sene evvelinde son buzul çağının bitişinden sonra ortaya çıkan ik-

---

²⁸² Zübeyr Yıldız, a.g.t. 68.

²⁸³ Enver Konukçu, a.g.e. 14.

²⁸⁴ Zübeyr Yıldız, a.g.t. 68.

²⁸⁵ Ekrem Akurgal, *Türkiye'nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, 215.

²⁸⁶ Faruk Sümer, "Uzun Hasan", *DİA*, XLII, TDV, İstanbul, 1997, 262.

lim deęişimleridir²⁸⁷. Tarih öncesi çağlara baktığımızda avcılık ve toplayıcılığın yerini çiftçilik almaya başladı²⁸⁸.

Batman Kozluk ilçesi yakınlarındaki Hallan Çemi Höyüğünde yapılan kazılar Mezolitik'ten, Neolitik Çağ'a geçiş ya da Neolitik Çağın hiç bilinmeyen erken evreleri konusunda önemli bilgiler sağlamıştır. Burası Anadolu'nun şimdiye kadar saptanmış en eski köyüdür. Bu köyde yaşayanlar en çok koyun ve keçi avlıyorlar ve hala avcılık ve toplayıcılık yapıyorlardı²⁸⁹.

Hititler, toprağı işlemesini biliyorlardı. Urartuların hâkimiyetlerinde bu dönemde halk toprakla ve tarımla uğraşıyordu. Eski çağlardan beri Bingöl'de hayvancılık yapılıyordu²⁹⁰. Ayrıca buluntulardan anlaşıldığına göre maden işçiliğinde yetenekli Urartular çeşitli figürlerle yaptıkları malzemeleri pazarlamışlardır. Ayrıca sanatsal bakımdan da Asur ve Helen dünyasına etkilemişlerdir²⁹¹. Bingöl arazi yapısı itibariyle hayvancılığa müsaittir. Küçükbaş hayvancılık ve büyük baş hayvancılık da yapılmıştır²⁹². Günümüzde Bingöl'ün ekonomisi hayvancılık, tarım ve ormancılık üzerinedir. Nüfusun % 85'i bu alanlarda faaliyet gösterirler ve yeterli seviyede sanayi gelişmemiştir²⁹³.

3.6. Geçmişten Günümüze Kadar Bingöl'de Dinî Hayat

İslâmiyetten önce Türk inançları üzerine yapılan incelemelerde Türklerin yaşam şekilleriyle bağlantılı bir şekilde tarihsel çeşitli dinî inançlara sahip oldukları anlaşılmaktadır²⁹⁴. Dinî inançlar milletlere göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bunda

---

²⁸⁷ Sırrı Tiryaki, a.g.t, 23.

²⁸⁸ Ekrem Memiş, a.g.e, 7.

²⁸⁹ Veli Sevin, a.g.e, 20.

²⁹⁰ Zübeyr Yıldız, a.g.t, 80.

²⁹¹ Sırrı Tiryaki, a.g.t, 45.

²⁹² Zeki Omaç, "Bingöl'ün Sahip Olduğı Zenginlik Kaynaklarının İncelenmesi ve Bu Kaynakların Bingöl'ün Gelişmesinde Kullanılmasına İlişkin Öneriler", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2009, 174.

²⁹³ Fatma Esen, "Bingöl İl'inde Büyükbaş Ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII/13, 2017, 85.

²⁹⁴ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, AKM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, 1.

en önemli sebebi toplumların ve milletlerin farklı kültürlere ve medeniyetlere sahip olmalarıdır²⁹⁵.

Din, yaşam bütünlüğünün bir parçasıdır. Din, temelde, yaratıcının varlığına dayanmaktadır. İnsanlar dini hem kendi yaşamlarına uydurmuşlar hem de kendi toplumsal kültürlerine uygun bir yapıya dönüştürmüşler²⁹⁶.

İslâm'dan önce Bingöl'de dini çeşitlilik bulunmaktaydı. Ermenilerin mensup oldukları Ortodoksluk ve bundan başka Zerdüştlük veya Sabîlik de toplumda yaygındı. İslâm'la birlikte Ermeniler Hıristiyanlıklarını devam ettirirler. Bölgede halk çoğunlukla İslâmiyet'i benimsediler²⁹⁷.

---

²⁹⁵ Yılmaz Irmak, "Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2018, 191.

²⁹⁶ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, 133.

²⁹⁷ Abdülaziz Beki, "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı" *II. Bingöl Sempozyumu*, (25-27 Temmuz 2008), Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2009, 675.

SONUÇ

Bingöl'ün kaynaklarda farklı isimleri zikredilmektedir. Yaptığımız açıklamalar doğrultusunda, bu adlar üzerinde bilgi veren kaynaklarda, şehir ile ilgili dönem dönem farklı isimler kullanılmıştır. İlkçağ tarihçilerinden Procopius bu bölge için *Chorzane* adını kullanır. Bizans kaynaklarında *Asthianene* ismiyle geçen bölge Ermeni kaynaklarında *Hashteankh* olarak geçmektedir. Ortaçağ kaynaklarında bölgenin adı kuru dere anlamına gelen “Çapakçur” olarak anılırken İslâm kaynaklarında ise “Cebel Cûr” olarak geçmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde “Bingöl” adı, masalvari bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre, Bingöl bölgesine İskender-i Zülkarneyn'in başından geçen bir hikâyeden sonra bu isim verilmiştir. Bu eserin yanı sıra, Arap kaynağı Yakût'ta da, yöreye “Cebel-i Cur” denilmektedir. Bunu göz önünde bulundurduğumuzda, yörenin coğrafi yapısı itibariyle dağ (cebel) ve dere (cur)'ye bağlı kalınarak bu ad verilmiştir.

Tarih öncesi çağlarda bölge üzerinde yeterli düzeyde çalışmalar olmasa da araştırdığımız kaynaklardan bu dönemi yansıtabilecek obsidyen (doğal cam) yataklarının bulunması yöreye sosyal ve ticari açıdan önem kazandırmıştır. Alet yapımında, çoğu kez kuzeyden Van-Bingöl tarafından getirilen obsidyen kullanılmıştır. Tarihi çağlarda bölgeyle ilgili fazla bilgiye sahip olmamakla birlikte Bingöl'e ilk gelenler Hurriler olup yaklaşık olarak M. Ö. 3500 yıllarında yerleşmişlerdir. Hurriler'den sonra M. Ö. 2000'li yıllarda Hititler Bingöl'e egemen olmuşlardır. Hititlerden sonra Urartular, Bingöl ve çevresini ele geçirmişler ve çeşitli faaliyetlerde bulunarak birçok eser bırakmışlardır. Özellikle dünyanın en eski ulaşım sistemlerinden olan Urartu karayollarından günümüze kalan en güzel kalıntılar Bingöl Dağları üzerinde mevcuttur. Urartulardan sonra Bingöl bölgesine Medler ve Persler (M.Ö. 585-330) Makedonyalılar (330-323), Selevkoslar (M.Ö. 323-64) ve Romalılar hâkim olmuştur. Bölge bir süre sonra Roma – Sâsânî Savaşları'na maruz kalmış ve sürekli el değiştirmiştir.

Ortaçağ'da Bingöl sırasıyla Ermeni, Bizans, Artuklu, Eyyûbî, Harezşah, Türkiye Selçukluları, Moğol, Akkoyunlu hâkimiyetinde kalmıştır. Bu dönemde devletlerin bölgeyi kendi topraklarına katmak istemesi aralarında mücadelelere neden olmuştur. İlk olarak Bingöl Ortaçağ'da Ermenilerin hâkimiyetinde bulunmuştur. Ermeniler çoğunlukla Bingöl'ün merkezindeki köylerde oturmaktaydılar. Bizans kont-

rolünde Bingöl'e baktığımızda ise Bingöl bölgesi için Bizanslılar Asthianene ismini kullanmışlardır. Bizanslılar Bingöl'ü ellerinde tutabilmek amacıyla burada bir kale de inşa etmişlerdir. Bingöl Bizans'ın hâkimiyeti sürecinde Bizans-Sâsânî mücadelesine de sahne olmuştur. Bizans-Sâsânî mücadelesinden Bingöl'de nasibini almış ve Bingöl'de de büyük tahribatlar yaşanmıştır. İslâm ordularının Bingöl ve çevresine hâkim olma süreci Hz. Ömer'le başlayıp Hz. Osman'la devam eden ve Hz. Ali'yle noktalanmış bir dönemi kapsamaktadır. Hz. Ali'yle Hz. Muaviye arasındaki mücadeleler esnasında ise Bingöl, Arap-İslâm hâkimiyetinden çıkıp tekrar Bizanslılar'ın kontrolüne girmiştir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra ise Bingöl ve çevresi Artuklular'ın hâkimiyetine girmiştir. XII. asrın son çeyreğinden XIII. asrın ortasına kadar ise Bingöl'de Eyyûbî hâkimiyeti başlayacaktır. Selâhaddîn Eyyûbî Bingöl ve çevresini oğlu Takiyüddîn'e ikta bırakmıştır. Selâhaddîn'in ölümünden sonra ise Bingöl birkaç kez el değiştirmek suretiyle Eyyûbîlerin kontrolünde olmuştur. Harezmşâhlar da bir dönem Bingöl ve çevresine hâkim olmuşlardır. Celaleddin Harezmşâh 1231'de Meyyâfârikîn taraflarında Moğollardan kaçarken öldürülmüştü. Bunun üzerine dağılan Harezm güçlerinin bir kısmı Bingöl ve çevresinde hâkimiyet kurdular. 1071 Malazgirt Savaşıyla birlikte bölge önce Artukluların kontrolündeydi ancak mücadeleler sonrasında Bingöl bölgesinin kontrolü Selçukluların eline de geçti. 1243 yılında Köse Dağ Savaşı'nda Moğollar Selçukluları yenince; XIII. yüzyılda başlayan Moğol istilası Anadolu içlerine ve Bingöl'e de uğradı ve sonucunda da Bingöl ve çevresi bir müddet Moğol hâkimiyetinde de kaldı. Moğolların görevlendirdiği komutan Baycu Noyan ve İlhanlılar bir süre Bingöl'de kontrolü ellerinde tuttular. Bingöl bölgesinin Ortaçağ'da son hâkimi Akkoyunlulardır. Akkoyunlular Bingöl'ü daha çok yaylak olarak kullanmışlardır. Akkoyunlulardan sonra bir süre de Karakoyunlular Bingöl ve çevresinde hâkimiyet kurmuştur. Hatta bu bölgede para da bastırmışlardır. Anadolu'da Timur tehlikesinin ortaya çıktığı dönemde Timur Bingöl ve çevresini dinlenme amaçlı olarak kullanmıştır.

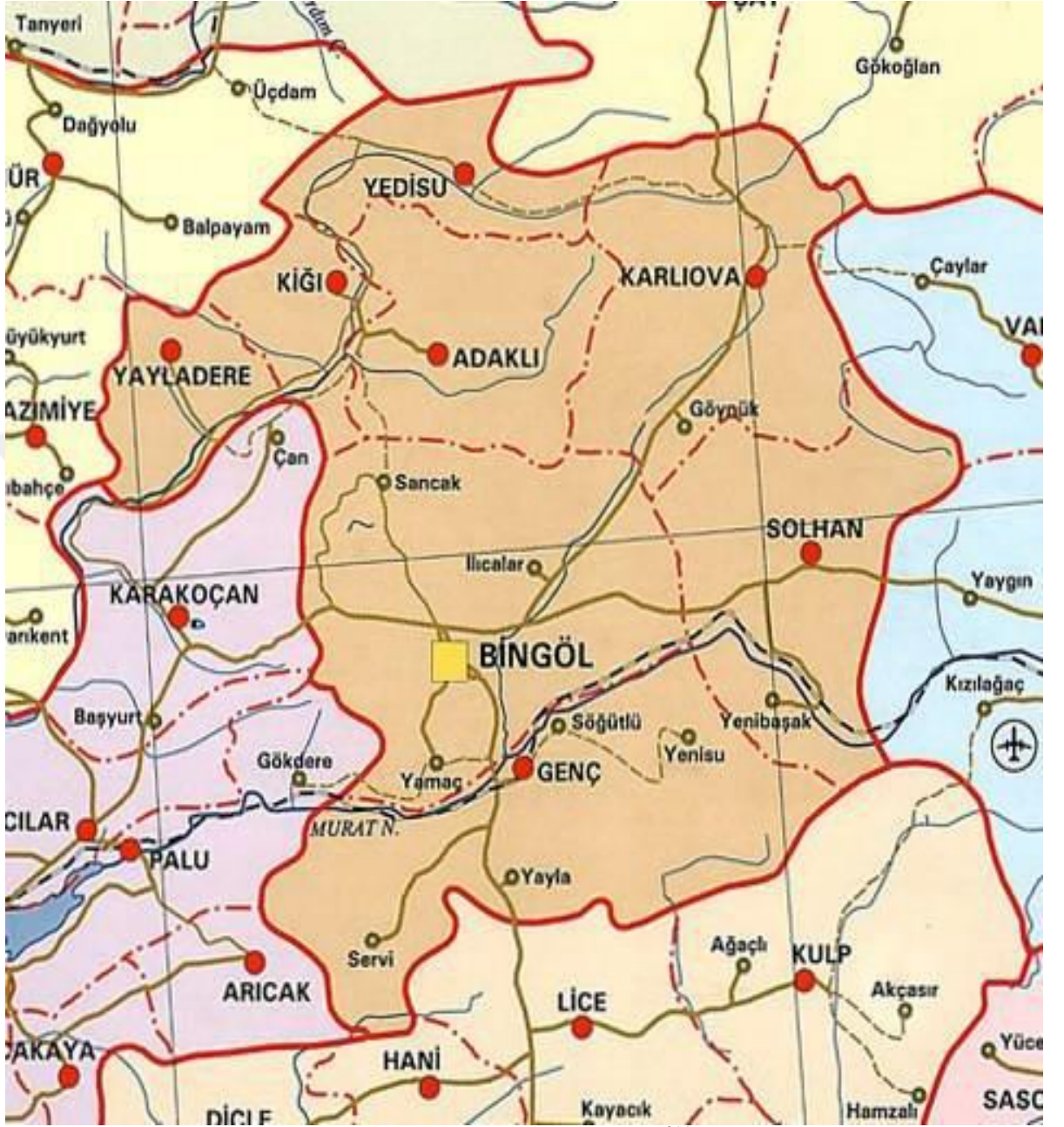
Bingöl, toprakları üzerinde mücadele yeri zenginliği kadar ekonomik, dinî, kültür ve medeniyet anlamında da oldukça zengin bir birikime sahiptir. Bingöl'de hâkimiyet kuran her devlet az ya da çok Bingöl'ün kültürel mirasına katkıda bulunmuştur. Yapılan kazılarda, bulunan eserlerde ve hâlâ hâlihazırda hayatta var olan eserleriyle bu birikim canlı olarak varlığını devam ettirmektedir.

EKLER

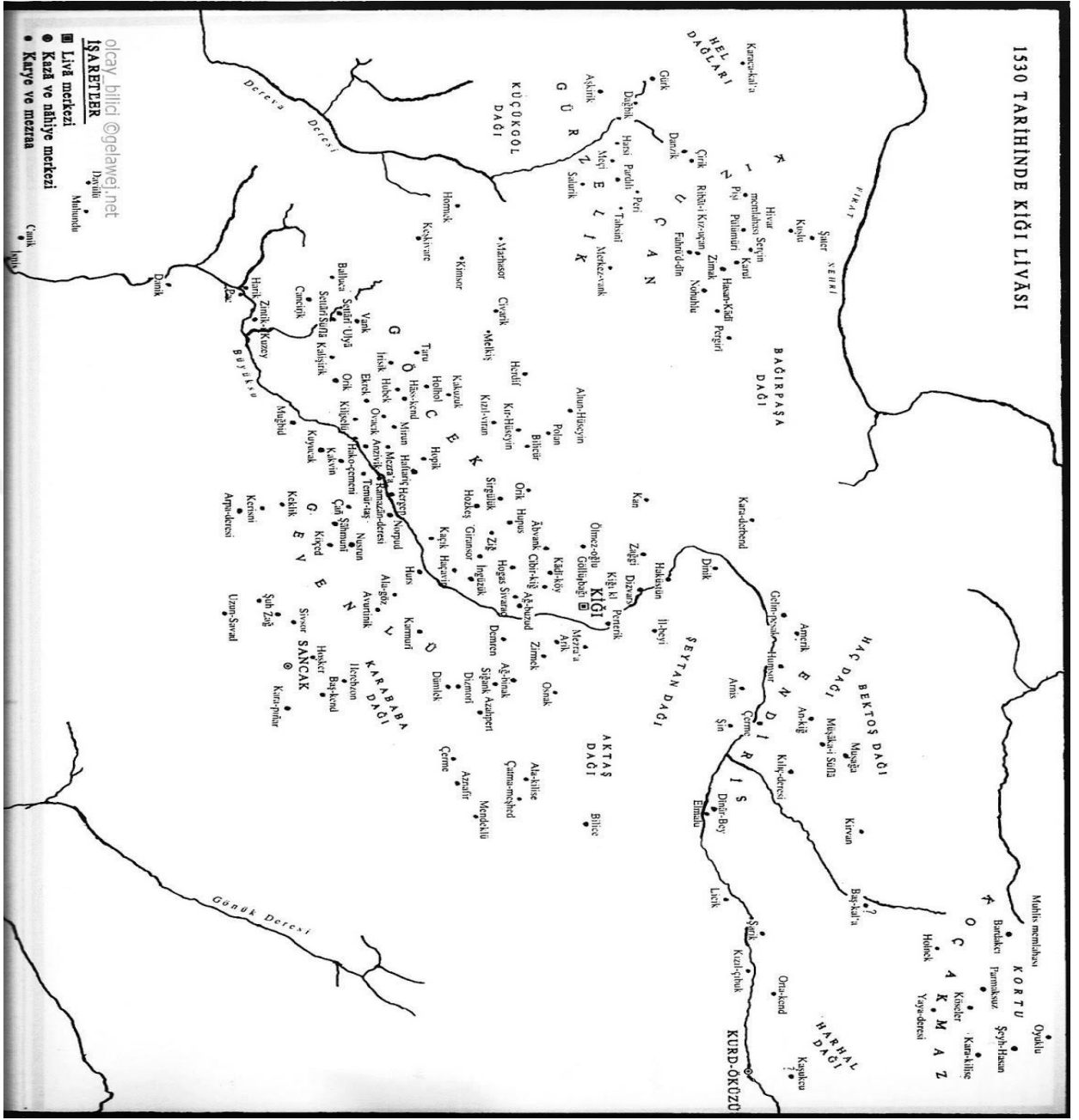
Harita 1: Bingöl İl Haritası²⁹⁸

²⁹⁸ Bingöl İl Özel İdaresi Stratejik Planı, 30.

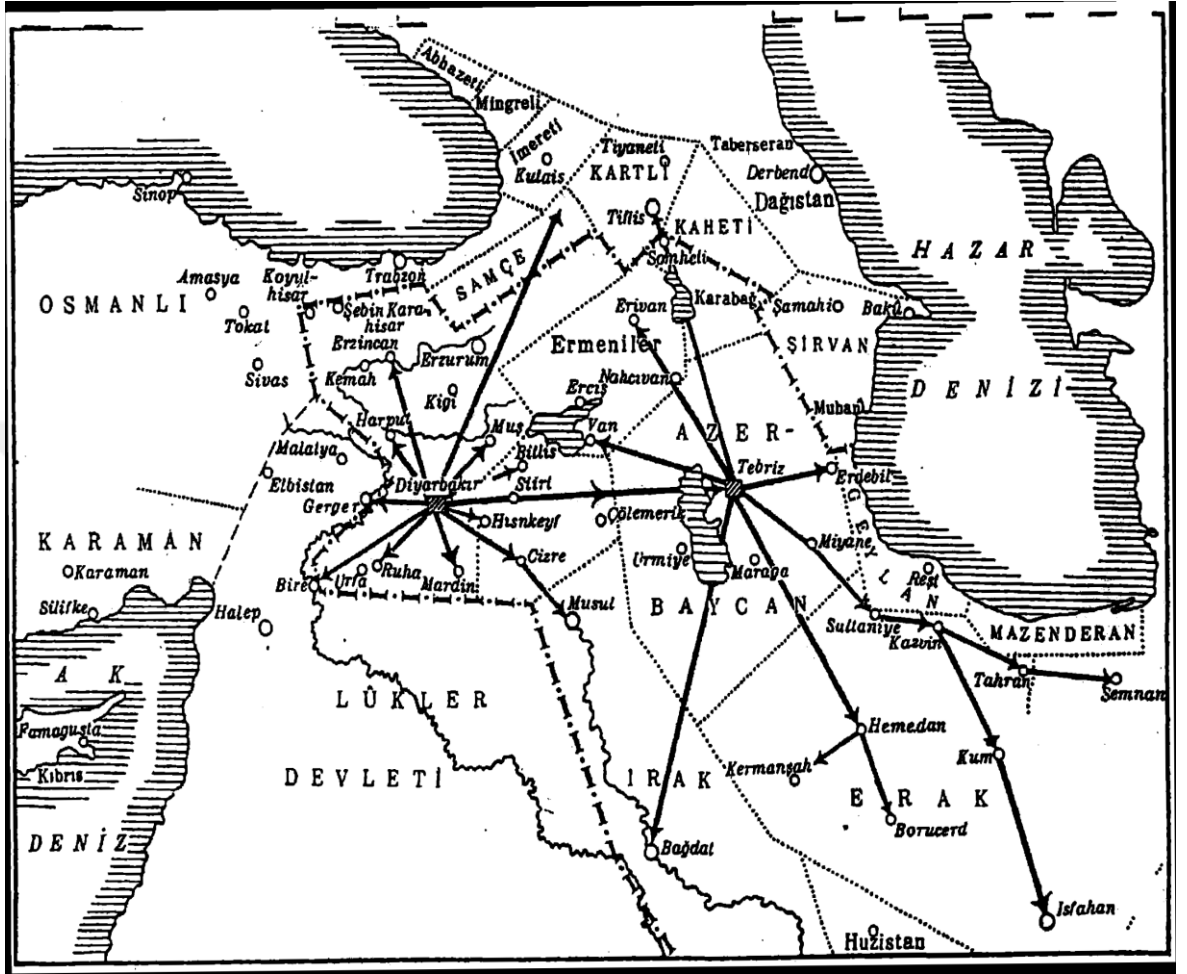
Harita 2: Bingöl İl Haritası²⁹⁹

²⁹⁹ <http://www.cografya.gen.tr/tr/bingol/> Erişim Tarihi: 12.01.2019.

Harita 3: 1530 tarihinde Kıği livası³⁰⁰

³⁰⁰ Zübeyr Yıldız, a.g.t, 100.

Harita 4: Akkoyunlu Devleti ve Çevresi³⁰¹

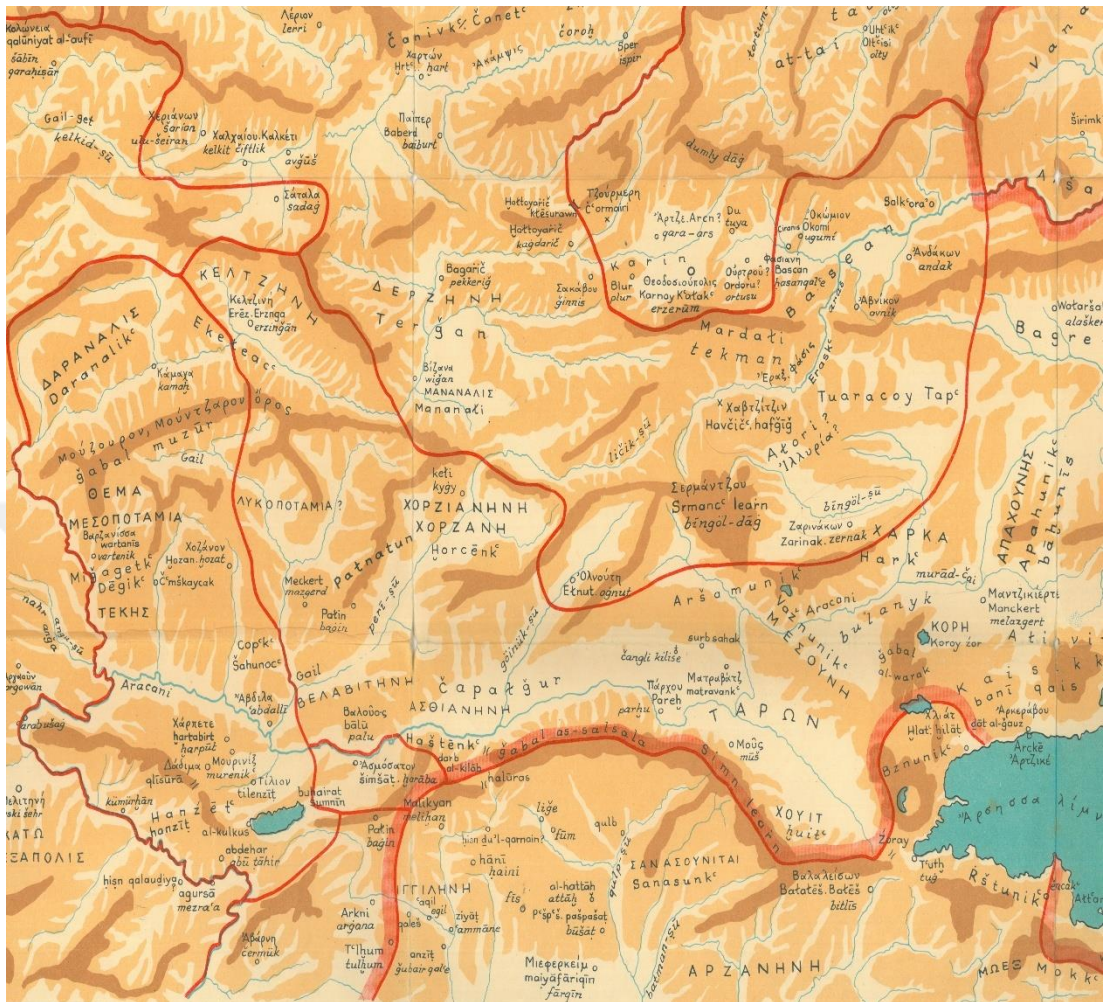
³⁰¹ Ebu Bekr-i Tihrani, *a.g.e.*, 418.

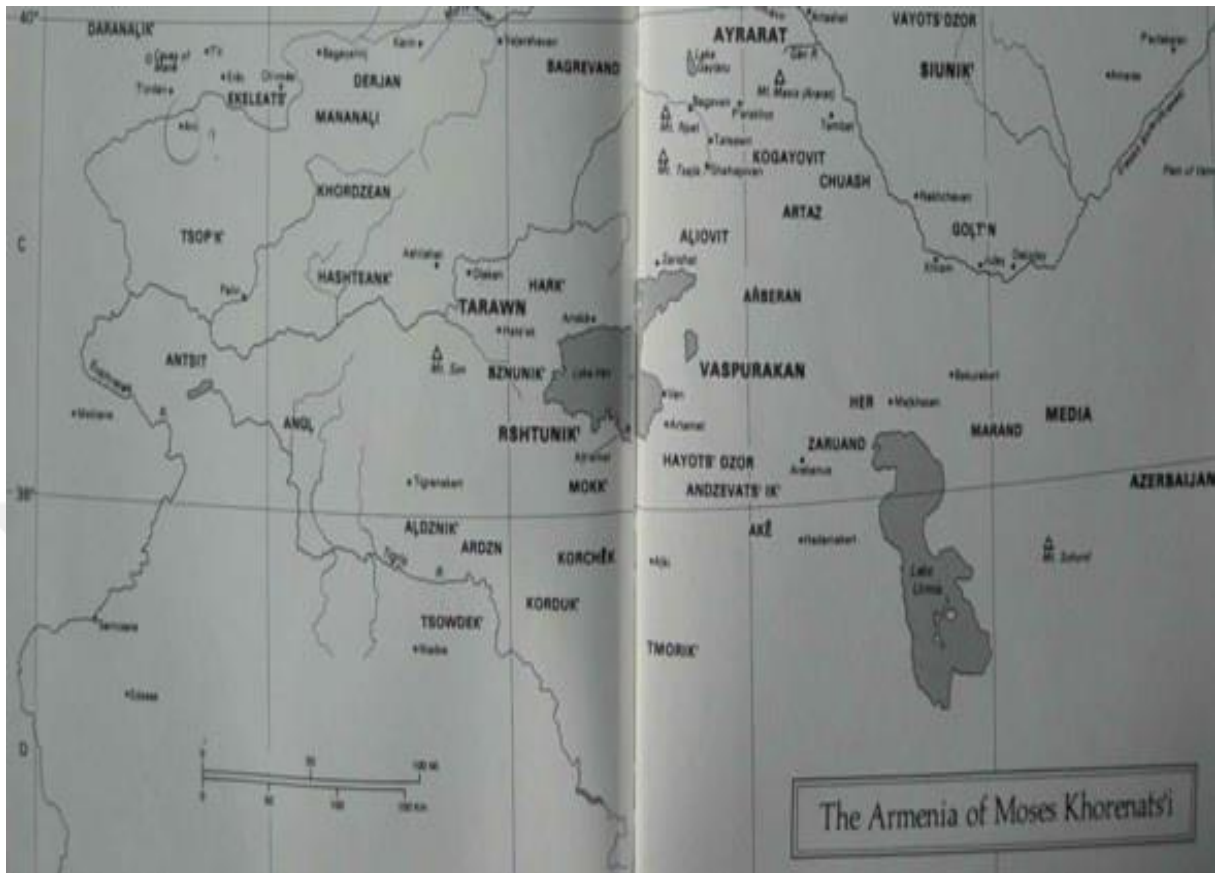
Harita 5- Bingöl'ün Solhan İlçesi³⁰²

³⁰² <http://faculty.uncfsu.edu/cakbay/vatanim.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2018.

Harita 6-Armenian Byzantina³⁰³

³⁰³René Grousset, *a.g.e.* 515.

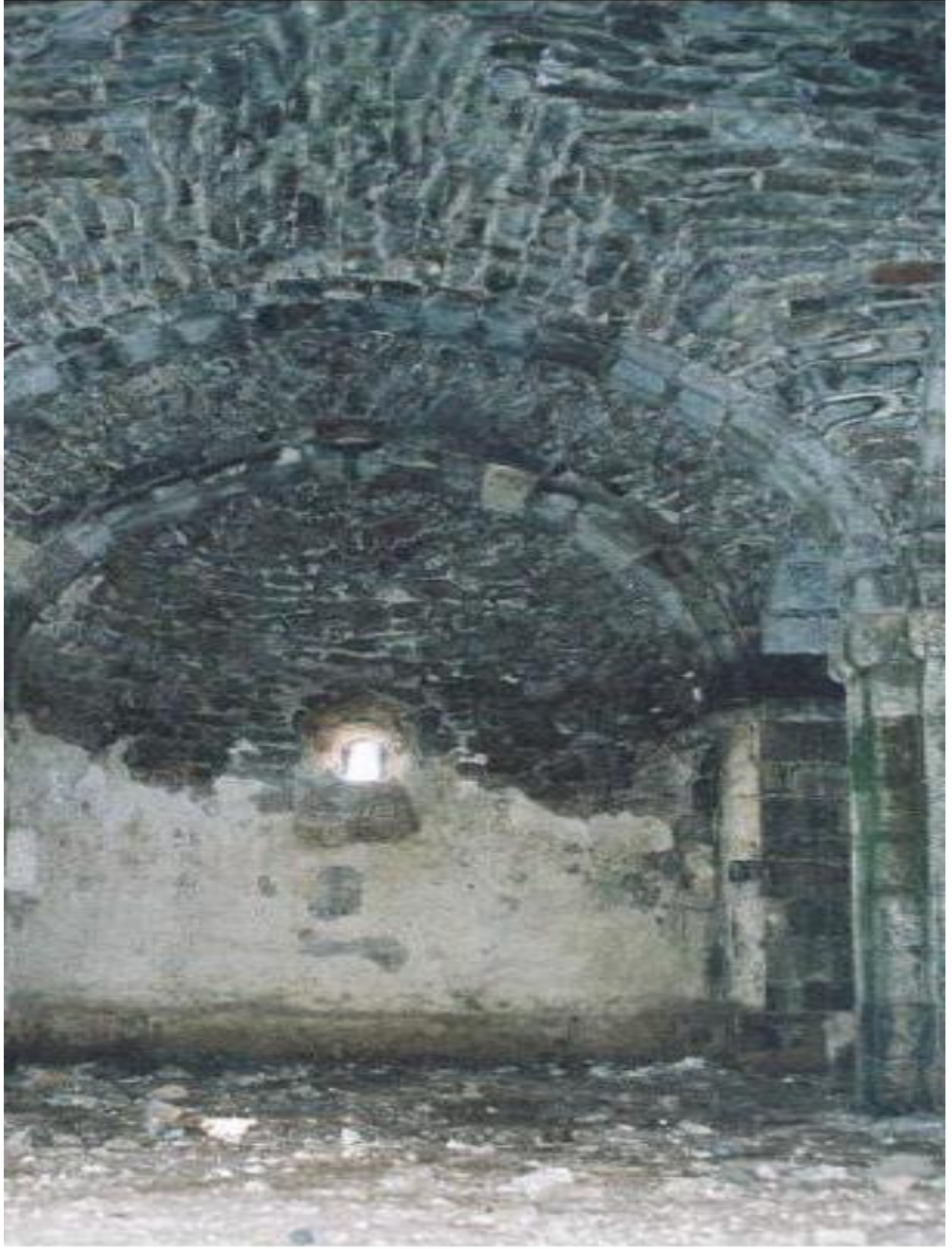

Harita 7: The Armenia of Moses Khorenats'i³⁰⁴

Fotoğraf 1- Kiğı Mektebi

³⁰⁴ Moses Khorenats'i, a.g.e. 409.

Fotoğraf 2- Kiğı Çanakçı Surp Giragos Kilisesi³⁰⁵

³⁰⁵<http://www.bolgeselkalkinmakonferansi.org/bingol>, Erişim Tarihi: 09.11.2018.

Fotoğraf 3- Güneşin Doğuşu

Fotoğraf 4- Azizan Şehitliği³⁰⁶

³⁰⁶<http://www.bolgeselkalkinmakonferansi.org/bingol>, Erişim Tarihi: 09.11.2018.

Fotoğraf 5- Urartu Yolu³⁰⁷

---

³⁰⁷ Urartu Yolu: Bingöl-Elazığ karayolunun 34. km'sinde, Bingöl il tabelasının 100 m kadar doğusunda ve karayolunun hemen güneyindeki düzlük alandadır. Bingöl'deki Urartu Yolu, Urartu yerleşim ve etkileşim bölgelerinde en iyi korunabilmiş ve en belirgin Urartu yolu olma özelliği taşımaktadır. Burada tespit edilen yol, ortalama 5.40 m genişliğinde olup, bu bölgeden batıya, Karakoçan Düzlüğü, Palu, Harput güzergâhını izleyerek Malatya'ya ulaşmaktadır. Bkz: Murat Katar, "Urartu Devleti'nin Ekonomik Yapısına Genel Bakış", *Turkish Studies*, IX/4, 2014, 641.

Fotoğraf 6- Kiğı Kalesi³⁰⁸

Fotoğraf 7- Bingöl Dağları³⁰⁹

³⁰⁸ <http://www.kigi.gov.tr/ilcemiz-tarihi-resimleri>, Erişim Tarihi: 12.11.2018.

³⁰⁹ <http://www.manzara.gen.tr/bingol-daglari>, Erişim Tarihi: 11.11.2018.

Fotoğraf 8- Bingöl Dağları³¹⁰

Fotoğraf 9- Bingöl Yüzenadalar³¹¹

³¹⁰<https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/>, Erişim Tarihi: 10.11.2018.

³¹¹<https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/yuzer-ada-solhan>, Erişim Tarihi: 10.11.2018.

Fotoğraf 10- Çanakçı Köyü Surp Giragos Kilisesi³¹²

---

³¹²<https://team-aow.discuforum.info/t1171-Kigi-Surp-Giragos-Kilisesi.htm> Erişim Tarihi 13.11.2018.

KAYNAKÇA

Acar, A. (2007). "Bingöl ve Çevresinde İslâm Dininin Yayılışı". *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, 19-27.

Acar, A. (2009). "Klasik İslâm Tarihî Kaynaklarına Göre Bingöl ve Çevresi". *II. Bingöl Sempozyumu, (25-27 Temmuz)*, Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 172-182.

Adontz, N. (1970). *Armenia In the Period Of Justinia*. (çev.: Nina G. Garsoian), Lizbon: Calouste Gulbenkian Foundation.

Ağaldağ, S. (2002). "Moğol Devleti". *Türkler Ansiklopedisi*, VIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 265-277.

Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldân*. (çev.: Mustafa Fayda), İstanbul: Siyer Yayınları.

Akbulut, Y. (1995). *Bingöl Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Akbulut, Y. (1999). *Kültür Dünyamızda Bingöl*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Aktan, C. (2007). "Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür". *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 6 (20), 1-10.

Akurgal, E. (2008). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları Yayınları.

Akurgal, E. (1998). *Türkiye'nin Kültür Sorunları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Alay, O. (1996). *Kültür Dünyamızda Bingöl*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

- Alptekin, C. (1992). "Artuklular". *DİA*, III, İstanbul: TDV, 415-418.
- Arda, A. (2006). *Bütün Yönleriyle Çewlik-Bingöl*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Aristakes, L. (1985). *Aristakes Lastivertc'i's History*. Newyork.
- Artuk, İ. (1988). *Artuk Beğ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Avcı, V. (2012). "Göynük Çayı (Bingöl) Vadisi'nde Doğu Anadolu Fayı'na Bağlı Olarak Oluşan Heyelanlar ve Özellikleri". *III. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu*, Hatay, 172-182.
- Azap, E.Y. (2017). *Bitlis Salnameleri*. İstanbul: Betav Yayıncılık.
- Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbadî. (1928). *Bezm-ü Rezm*. (Neşr. Kilisli Rıfat), İstanbul.
- Baluken, Y. (2014). "Artuklular Devrinde Bingöl". *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 43-50.
- Baluken, Y. (2007). "Eyyûbîler Devrinde Bingöl". *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 41-53.
- Barthold, W. (2005). "Hârizmşâh". *DİA*, V, İstanbul: TDV, 263-265;
- Basuğuy, B. (2006). *Selâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başkan, Y. (2016). "Despina Hatun'un Mezarı Meselesi". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), Malatya, 39-48.
- Beki, A. (2009). "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Katkısı". *II. Bingöl Sempozyumu, (25-27 Temmuz 2008)*, Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 673-710.

Belli, O. (1979). “Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açısından Eleştirisi Üzerine Bir Deneme”. *Anadolu Araştırmaları*, VI, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 46-95.

Bingöl Fotoğraf Albümü. (2007). Bingöl: Kırmızı Değirmen Yayınevi.

Bingöl İl Yıllığı. (1995). Ankara.

Bosworth, E. (1980). *İslâm Devletleri Tarihi*. (çev.: Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli), İstanbul: Oğuz Yayıncılık.

Bury, J.B. (1923). *History of the Later Roman Empire*. London.

Butasım, N. (2010). *Bingöl'deki Mimarî Eserler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cahen, C. (1953). “XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddîn b. Şeddad'a Göre)”. (çev.: Neşat Çağatay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 93-106.

Çağlayan, E. (2007). “Bingöl Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”. *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 67-85.

Çağlayan, E. (2008). *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalık, E. (2013). “İslam Medeniyetinin İlmi Kaynakları”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 3 (5), Ankara, 56-72.

Çetin, S. (2014). *Yâkût el-Hamevî'nin Mû'cemü'l Büldân'ında Kürtler*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Çığ, M. İ. (2016). “Anadolu’nun Bin Tanrılı Kralı Şuppiliuma”, *Bütün Dünya Dergisi*, 4, 99-103.

Darkot, B. (1979). “Bingöl”, *İA*. II, İstanbul: MEB, 627-632.

Demir, A. (2007). “Belgelerle Çabakçur Sancağı”. *I.Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)*, Bingöl: Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, 195-210.

Demir, A. (2004). *İslâm’ın Anadolu’ya Gelişi*. İstanbul: Kent Işık Yayınları.

Demirkent, I. (1994). *I. Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. Ankara: TTK.

Doğaner, S. (2007). “Büyük İskender: Coğrafyacı Bir Savaşçı Kral”. *Türk Coğrafya Dergisi*, 48, İstanbul, 19-58.

Ebu Bekr-i Tihrani. (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*. (çev.: Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ekin, Ç. (2017). “Yazılı Kaynaklara Göre Ege Göçlerine Katılan Kavimler”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 501-521.

Er, Y. (2015). *Bingöl İl Tanıtım Rehberi*. Bingöl: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Ankara: TTK.

Esen, F. (2017). “Bingöl İl’inde Büyükbaş Ve Küçükbaş Hayvancılık Faaliyetleri”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 83-100.

Evliya Çelebi. (1970). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. III, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları.

Garsoian, N. G. (1967). *The Political Division of Armenia*. New York.

George Ebu'l-Ferec. (1987). *Tarih*. (çev.: Ömer Rıza Doğrul), II, Ankara: TTK.

Gökalp, Z. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. (çev.: Sosi Dolanoğlu), İstanbul: Aras Yayıncılık.

Gülensoy, T. (1984). "Elazığ-Bingöl ve Tunceli İlleri Yer Adlarına Bir Bakış". *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, (11-13 Eylül 1984)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 149-156.

Gümüüşü, O. (2010). *Tarihî Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Gürbüz, M. (2005). *Hârizmşahlar'da Devlet Teşkilatı, Ekonomik ve Kültürel Hayat*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürbüz, O. (2016). "Kalîkalâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler". *İLTED*, II, Erzurum, 131-143.

Hadgson, M. G. S. (1993). *İslâm'ın Serüveni*. II, İstanbul: İz Yayınları.

Halaçoğlu, Y. (1992). "Cebelibereket". *DİA*, VII, İstanbul: TDV, 1992, 185-186.

Hewsen, R. H. (2001). "*The Historical Geography of Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*". *Armenian Baghesh/Bitlis and Taron/Mush*, Costa Mesa.

Honigman, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. (çev.: Fikret Işıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Howard-Johnston, J. (2006). *East Rome, Sasanian Persian and the End of Antiquity*. Burlington.

Hübschmann, H. (1904). *Die Altermenischen Ostname*. Strasburg.

Irmak, Y. (2018). “Bingöl Halk İnançları ve Uygulamaları”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 191-211.

İbn Bîbi. (1987). *el - Evâmiru'l – Alâiyye*. (çev.: Adnan Sadık Erzi), Ankara: TTK.

İbn Bîbi. (1996). *el - Evâmiru'l – Alâiyye*. II, (çev.: Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbn Şeddâd İzzeddîn. (1978). *el-Alâku'l-Hatîre fî Zikri Ümeraî's-Şâm ve'l-Cezîre*. I, (thk: Yahya Abbâre), Dimaşk.

İbn Şeddâd. *el-A'lâku'l-Hatîre*. III.

İbnu'l-Ezrak el-Farîki. (1992). *Meyyâfârikîn ve Amid Tarihi (Artuklular Kısmı)*. (çev.: Ahmet Savran), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.

İbnü'l-Esîr. (1966). *el-Kâmil fî't-Târîh*. X, Beyrut.

İbnü'l-Esîr. (1966). *el-Kâmil fî't-Târîh*. XI, Beyrut.

İbnü'l-Esîr. (1991). *el-Kamil fî't-Tarih*. (çev.: Ahmet Ağırakça), III, İstanbul: Ocak Yayıncılık.

İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Kalafat, Y. (1999). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.

Katar, M. (2014). “Urartu Devleti'nin Ekonomik Yapısına Genel Bakış”. *Turkish Studies*, 9 (4), 2014, 631-643.

Khorenats, M. (1978). *History Of The Armenians*. (çev.: Robert W. Thomson), London.

Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. İstanbul: Işık Matbaası.

Koç, Y. (2004). "XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskân ve Toplumsal Yapı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 130-156.

Konukçu, E. (1987). *Köroğlu'na Kadar Bingöl*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Köhler, W. (1989). *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*. (çev.: Haydar Işık), İstanbul: Alan Yayıncılık.

Köroğlu, K. (2011). *Urartu: Doğu'da Değişim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Küpeli, Ö. (2000). *Tahrir Defterlerine Göre XV-XVI. Yüzyillarda Homa Kazâsı*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi).

Kürkçüođlu, E. (2007). *Ortaçağ'da Erzurum (V-XV Yüzyıllar)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.

Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia: Travels and Studies and the Russian Provinces (Complete)*. New York.

Mamikonean, J. (1985). *History of Taron*. (çev.: Robert Bedrosian), Newyork.

Manghol, N. (1986). *Moğolların Gizli Tarihi*. (çev.: Ahmet Temir), Ankara: TTK.

Matthew, D. (1988). *Ortaçağ Avrupası*. (çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Miroğlu, İ. (1995). “Erzincan”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV, XI, 318-321.

Muhammed b. Mahmud b. Êcâ. (2018). *İbn Êcâ Seyahatnamesi*. (çev.: Mehmet Şeker), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Nesevî. (1953). Muhammed, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Menkubirti*. (çev.: Hafız Ahmed Hamdi), Mısır: Daru'l-Fikr.

Omaç, Z. (2009). “Bingöl’ün Sahip Olduğu Zenginlik Kaynaklarının İncelenmesi ve Bu Kaynakların Bingöl’ün Gelişmesinde Kullanılmasına İlişkin Öneriler”. *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 173-179.

Öğmen, M. (2009). “Aşiret Yapılanması ile Bingöl ve Civarında Bulunan Aşiretler”. *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kolokyumu (1-2 Ağustos 2009)*, Bingöl: Bingöl Belediyesi Yayınları, 85-100.

Öntürk, V. (2019). “XIX. Yüzyıl Seyyahlarından Henry Finnis Blossé Lynch’in “Armenia: Travels And Studies” Adlı Eserinin Bingöl Bahsinin Tercümesi”. *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 81-101.

Özaydın, A. (1997). “Hârizm”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XVI, İstanbul: TDV, 217- 220.

Özdemir, H. A. (2005). *Moğol İstilâsı, Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özdemir, M. (2006). “Şâfiî Mezhebi’nin Doğu Anadolu Ayağı ve Bingöl Örneği”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 7, 343-364.

Özmen, M. E. (2007). *Anadolu Selçuklularının Artuklular İle İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pamuk, B. (2006). “Kürt Beyleri’nden Yavuz’a Davet”. *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 63, İstanbul, 14-24.

Pamuk, B. (2011). “XIX. Yüzyılda Çapakçur (Bingöl) ve Yöresinde Ekonomik Faaliyetler: Madencilik ve Yaygın İş Kolları”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, Ankara, 103-116.

Parbec, G. (1904). *History of the Armenians*. (çev.: Robert Bedrosian), Newyork.

P'arbec, G. (1985). *History of the Armenians*. (çev.: Robert Bedrosyan), Newyork.

Paydaş, K. (2004). “Moğol İstilasından Sonra Urfa ve Harran’a Yerleşen Harezmliler”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 150, 155-165.

Procopius. (1971). *In Seven Volumes Buildings General Index To Procopius*. VII, (çev.: Henry Bronson Dewing), London: Harward University Press.

Reşîdü'd-Dîn Fazlullah. (2010). *Camîu't-Tevârih Selçuklu Devleti*. (çev.: Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş), İstanbul: Selenge Yayınları.

Schwertheim, E. (2009). *Antikçağ'da Anadolu*. (çev.: Nuran Batu), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sebeos. (1985). *Sebeos History*. (çev.: Robert Bedrosyan), New York.

Sevin, V. (2003). *Başlangıçtan Perslere Kadar Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.

Sevin, V. (2007). “Bingöl: Türkiye Arkeolojisinin Az Keşfedilmiş Bir Yöresi”. *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 9-12.

Sevin, V. (1986). “Malatya-Elazığ-Bingöl” İlleri YüzeY Araştırması–1985”. *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 282–283.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No:26.

Sinclair, T. A. (1989). *Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey*. II, London.

Sivas, T. (2011). *Uygarlık Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Soylu, H. (2003). *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*. Erzurum: Aktif Yayınları.

Söylemez, M. M. – Demir, A. (2010). *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakçur Livası Nüfus ve İskân*. Bingöl: Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları.

Sümer, F. (1992). *Karakoyunlular*. I, Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, F. (1997). “Uzun Hasan”. *DİA*, XLII, İstanbul: TDV, 261-263.

Şahin, B. Y. (2008). *Anadolu Selçuklu Devleti İle Harezmsahlılar Devleti Münasebetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeref Han. (1990). *Şerefname*. (çev.: M. Emin Bozarslan), İstanbul: Hasat Yayınları.

Şerefhan Bitlisi. (2014). *Şerefnâme*. (çev.: Abdullah Yegin), İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Şeşen, R. (1992). “Cezîre”. *DİA*, VII, İstanbul: TDV, 509-511.

Şeşen, R. (1983). *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti, (Hicri 569-589 / Miladi 1174-1193)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Şeşen, R. (1987). *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*. İstanbul: Çağ Yayınları.

Tarhan, T. – Sevin, V. (1977). “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları: Askeri ve Sivil Mimariye Ait Gözlemler”. *Anadolu Araştırmaları IV-V*, İstanbul: İUEF Yayınları, 273-345.

Tatar, R. (2016). *Hurafeler Doğum-Yaşam-Ölüm Üzerine*. İstanbul: Su Yayınevi.

Tezcan, M. (2007). “V. Yüzyılda Ermeni – Sâsânî Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, Erzurum, 183-202.

Tiryaki, T. (2008). *Bingöl Eskiçağ Tarihi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Togan, Z. V. (1950). “Hârizm”. *İA*, V/I, İstanbul: MEB Yayınları, 440-445.

Top, M. (2007). “Bingöl’deki Mimari Doku Üzerine Bir Değerlendirme”. *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, 171-194.

Tuncel, M. (2016). “Bingöl”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: TDV, 183-184.

Turan, O. (1996). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Umar, B. (1993). *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Urfalı Mateos. (1987). *Urfalı Mateos Vekayinamesi*. (çev.: Hrant Andreas-yan), (Notlandırılan: Edouard Dulaurier-M.Halil Yinanç), Ankara.

V. Diakov-S. Kovalev. (2008). *İlkçağ Tarihi*. I, (çev.: Özdemir İnce), İstanbul: Yordam Yayınevi.

Yâkût el-Hamevî. (1977). *Mû'cemü'l-Büldân*. III, Beyrut.

Yaman, Y. (1982). *Bingöl*. II, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Yıldız, Z. (2014). *Ortaçağ'da Bingöl'ün Tarihî Coğrafyası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yiğitbaş, M.S. (1950). *Kiği*. İstanbul: Cemal Azmi Matbaası.

Yinanç, M. H. (1978). "Akkoyunlular". *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, I, İstanbul: MEB Yayınları, 251-270.

Zimansky, P.E. (2004). *Urartu Krallığı ve Topoğrafya Savaş ve Estetik*. İstanbul: YKY.

İNTERNET KAYNAKLARI

Celal Durak, “Bingöl ve Tarih”, <https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi>, Erişim Tarihi: 25.07.2018.

<http://www.cografya.gen.tr/tr/bingol/>, Erişim Tarihi: 12.01.2019.

<http://faculty.uncfsu.edu/cakbay/vatanim.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2018.

<http://www.bolgeselkalkinmakonferansi.org/bingol>, Erişim Tarihi: 09.11.2018.

<http://www.kigi.gov.tr/ilcemiz-tarihi-resimleri>, Erişim Tarihi: 12.11.2018.

<http://www.manzara.gen.tr/bingol-daglari>, Erişim Tarihi: 11.11.2018.

<https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/>, Erişim Tarihi: 10.11.2018.

<https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/yuzer-ada/>, Erişim Tarihi: 10.11.2018.

<https://team-aow.discuforum.info/t1171-Kigi-Surp-Giragos-Kilisesi.htm>, Erişim Tarihi 13.11.2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı :Kaldık, Esra
Uyruğu :T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri :01.02.1991, Bingöl
Telefon :05455211417
E-mail :esrakald12@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi Mezuniyet	Mezuniyet
Lisans	Bingöl Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Programı	29.06.2015

Yabancı Dil İngilizce

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

07/11/2019

Tez Başlığı / Konusu:

Ortaçağ'da Bingöl Bölgesi

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 72 sayfalık kısmına ilişkin, 07.11.2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından tuncelre intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1.8 (yandı.anselma) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksininin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

07.11.2019
Esra KALDIK
Adı, Soyadı, İmza

Adı Soyadı : ESRA KALDIK

Öğrenci No: 169206044

Anabilim Dalı : Tarih

Programı : Ortaçağ

Statüsü : Y.Lisans

Doktora

DANIŞMAN
Dr. Öğr.Üyesi Abdurrahim Tufantoz

07.11.2019

ENSTİTÜONAYI
UYGUNDUR

...../...../201....

Doc. Dr. Bekir KOCLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü